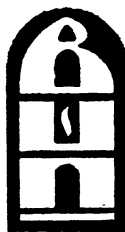

Національна академія наук України
Вища школа права при Інституті держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

Міністерство внутрішніх справ України
Університет внутрішніх справ

ОЛЕКСАНДР ТИМОЩУК

**ДЕРЖАВНА ВАРТА
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**
(історико-юридичний аналіз)

Київ-1998

Тимошук О. В. Державна варта Української Держави (історико-юридичний аналіз) / Відповідальний редактор Усенко І. Б. – К., 1998. – 72 с.

Книга присвячена малодослідженій проблемі історії вітчизняної державності – юридичним аспектам діяльності Державної варти. Непереджений авторський підхід і використання раніше невідомих архівних першоджерел дозволяють об'єктивно визначити роль цієї охоронної структури в системі влади останнього українського гетьманату. Навчальний посібник розраховано насамперед на тих, хто вивчає історію держави й права України, а також на широке коло читачів, які цікавляться історією вітчизняних спецслужб і правоохоронних органів.

Відповідальний редактор – Усенко І. Б., заслужений юрист України, кандидат юридичних наук, завідувач відділу Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Рецензенти: Гончаренко В. Д. – член-кореспондент Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри Національної юридичної академії України; **Зайцев Л. О.** – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Університету внутрішніх справ МВС України.

Схвалено кафедрою теорії та історії держави і права Вищої школи права при Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

Друкується за рішенням Вченої ради Вищої школи права при Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

© Вища школа права при Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1998

© Тимошук О. В., 1998

ISBN 5-8238-0610-8

У сучасній історико-правовій науці дослідження доби відродження української державності на початку ХХ ст. (1917-1920 рр.) стало мало не головним об'єктом уваги науковців. І якщо в оцінках періоду Центральної ради і Директорії УНР превалює позитивний компонент, то Українська Держава, зокрема її правовий статус, форма і механізм, здебільшого не знаходять у дослідників мажорних тонів. Наприклад, професор О. М. Мироненко визначає гетьманську державу як «український різновид маріократії», а узагальненою причиною невдачі П. П. Скоропадського вважає «принесення інтересів народу в жертву інтересам держави й уособлення останніх у власних інтересах провідників режиму»¹. Менш численною є група дослідників (до яких належить і автор цієї праці), яка схильна бачити у гетьманському режимові насамперед повагу до істотних загальнолюдських цінностей, таких, як життя, сім'я і власність особи, прагнення служити своїй Батьківщині, щоб налагодити в ній спокійне громадське життя, забезпечити правопорядок. Саме це поставив за мету своїй владі гетьман П. П. Скоропадський. У грамоті від 29 квітня 1918 р. він звертається до українського народу: «У цьому созннанні кличу Всіх Вас громадян і козаків України – без розлічу національності і віроісповідання – допомогти мені і моїм працююнкам і співробітникам в нашому загальному ділі»^{2*}.

---

*Тут і надалі цитати подаються за орфографією першоджерел. *Примітка редактора*

На жаль, зараз практично немає досліджень з історії правоохоронних (каральних) органів цього періоду. Автору відома лише одна праця В. С. Сідака³. Але в ній розглядаються здебільшого «освідомчі» відділи Державної варти під кутом зору їх контррозвідувальної діяльності у політичній галузі. Проте, не заперечуючи першочерговості цього напрямку роботи, зазначимо, що ці підрозділи виконували й агентурні функції безпосередньо в злочинному світі. Крім того, існували спеціальні карно-розшукові підрозділи, підрозділи залізничної варти і забезпечення громадського порядку, які теж потребують відповідного вивчення.

Головним джерелом дослідження є архівні матеріали, переважна більшість яких зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України. В основному це документи фонду 1216 – «Міністерство внутрішніх справ Української Держави». Серед них: циркулярне листування департаменту Державної варти з міністром внутрішніх справ, губернськими старостами і міськими отаманами, підлеглими підрозділами варти; кошториси витрат на оперативну та господарчу роботу; інструкції та положення про службу; документи з обліку особового складу. Крім того, у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України: ф. 57 – «Колекція документів з історії Комуністичної партії України», ф. 5 – «Комісія з історії громадянської війни при ЦК КП(б)У» містяться таємні доповіді агентів освідомчих відділів Державної варти, зведення начальника особливого відділу при штабі гетьмана, доповіді більшовиків про відрядження на Україну для підпільної роботи проти гетьманської влади, звіти про виступи селян проти вартових, спогади німецьких офіцерів про участь у хлібозаготівлях та інші матеріали.

Багато інформації, зокрема про штати Державної варти, її постачання, дії щодо забезпечення громадського порядку, боротьбу з обігом фальшивих грошей, нами знайдено в газетах того часу. Це і «Державний Вісник» – офіційний орган гетьманської влади, і «Новини дня» – київська політично-суспільна та літературна газета, й «Останні вісті» – київська політично-наукова і суспільно-комерційна газета.

Використані документи і матеріали, на нашу думку, дають змогу більш об'єктивно висвітлити історію Державної варти Української Держави.

Революційна хвиля, яку викликало повалення в лютому 1917 р. монархії Миколи II в Росії, поглинула карально-примусовий апарат імперії. Розбурхане народне море всіх його працівників отожднювало з жандармськими структурами, в яких вбачало символ кривди і несправедливості. Про ці події красномовно розповідає їх учасник Н. Григоріїв, діяч української «Просвіти»: «18 березня. Юрба заспокоюється. Проходять останні кольони маніфестантів. Після того вояки й маси народу повертають назад до Троїцького Народного Дому. Там відбувається величезне військове віче. Ухвалено обеззброїти жандармерію й арештувати Медера (військовий комендант Києва – О. Т.). Обрано тимчасову управу Совіту (Ради) Військових депутатів. Юрба, розходячись з віча, обеззброює подекуди поліцію. Над вечір оповіщено наказ військового комісара, полковника Оберучева, про скасування жандармського й охоронного відділу та обеззброєння поліції. У місті на поліцейських стоянках з'явилися студенти високих шкіл у своїх студентських синіх картузах з рушницями й перев'язками на рукавах «міліціонер». Протягом ночі скрізь поліцію замінено міліціонерами»⁴.

Стихийно утворену міліційну систему побудови правоохоронних органів не скасувала й Центральна рада, яка після повалення більшовиками Тимчасового уряду стала вищим органом державної влади в Україні. 26 жовтня 1917 р. Секретаріат внутрішніх справ зобов'язав земські і міські управи упорядкувати штати

міліції міст і повітів. А для допомоги правоохоронним органам утворювалися спеціальні добровільні загони з місцевого населення. Згідно із Статутом Вільного козацтва, затвердженим Генеральним секретаріатом 13 листопада, кінні і піші муштрові сотні під керівництвом волосних і повітових начальників міліції повинні були охороняти громадський порядок і спокій населення, захищати громадян та їх власність, запобігати грабуванням. 23 січня 1918 р. для «внутрішньої охорони повітів» ухвалою Ради народних міністрів було засноване Вільне реєстрове козацтво, на що асигнувалося 130 млн. крб. Проте ці заходи уряду виявилися марними, «вільні козаки» нерідко самі вчиняли злочинні дії⁵. А міліція, як згадував В. Винниченко, «була організована зле, ніхто її не поважав, не боявся, не слухався»⁶.

Цілком природно, що за таких обставин значно зросла злочинність. Слід диференціювати у складі злочинців власне кримінальні верстви і тих, хто використовував для розбійницьких дій політичні гасла. Саме тоді активно почала діяти в Олександрівському повіті сформована за часів корнелівського заколоту «чорна гвардія» Н. Махна. У січні 1918 р. чорногвардійці разом з червоногвардійцями на Кічкаському мості в Олександрівську грабували й топили в Дніпрі донських козаків, які поверталися з фронту додому⁷. У березні 1918 р. мешканці Єлизаветграду, обурені грабунками загонів більшовика Беленковича й анархістки Никифорової, створили загін самооборони і вигнали їх з міста⁸.

Анархо-кримінальні тенденції поширювалися також і в селі. Тут характерним явищем стало не тільки стихійне розкрадання селянами майна у садибах поміщиків і на монастирських землях, а й «отаманія». Створювалися окремі загони, які здійснювали напади, грабували і розстрілювали людей, чим підживляли авторитет влади і виявляли її безсилля⁹. Повітові ж і волосні земельні комітети, які, на думку Центральної ради, повинні були регулювати наділення селян землею, виявилися неспроможними.

Ось витяг із наказу канівського повітового коменданта від 12 квітня 1918 р.: «Наказую всім громадянам повіту негайно припинити всі бешкети і свавільні вчинки... В кожному селі селяни мають свою власну владу в лиці народних управ та земельних

комітетів, по вказівках котрих і мають проводити всі свої справи. Ніякі свавільні вчинки з розділом землі, її засівом, порубкою лісу, розділом інвентаря по економіях на продаж його не допускаю і за невиконання цього буду вживати збройну силу. Зброю негайно знести до волосних управ під розписку. В ті села, де різні бешкети та безвладдя не припиняться, мною негайно буде надсилатись військова частина українців і німців, котра буде содержуватись на кошти самих селян весь час, поки не буде встановлено повний спокій»¹⁰.

Про весняні події на селі 1918 р. київська газета «Последние новости» писала: «Это был не столько протест против экономического гнета помещичьего класса, сколько протест против культуры вообще, столь чуждой нашей темной, веками забитой и забытой «деревни». Костры из книг и фолиантов, портянки из ценных полотен, разгром образцовых ферм, имений, экономий и опытных полей, полное расхищение инвентаря сельскохозяйственных единиц, уничтожение породистого, племенного скота – таковы экзотически яркие штрихи недавно пережитой «жакерии»¹¹.

А Центральна рада в цей час активно займалася законотворчістю. Парламентарі працювали над проектом Конституції УНР (певною мірою ситуація нагадує сьогоднішня).

Посилаючись на німецькі архіви, американський професор історії Василь Дмитришин наводить оцінку діяльності Центральної ради того часу з боку генерала Гренера, начальника штабу німецьких військ в Україні. Останній стверджував, що Центральна рада була не урядом, а мішаниною мрійників, ідеалістів і «katedersozialisten», котрі не користувалися в країні ні повагою, ні владою. Він вважав, що ставитися як до рівних до цього дискусійного клубу недосвідчених, жалюгідних політиків – означало б підірвати престиж окупаційних військ і зробити неможливою заготівлю продовольства від селян¹².

Про те, що саме продовольче завдання було для німецького військового контингенту в Україні головним, відверто свідчить учасник тих подій німецький польовий офіцер Ганс Типтур: «Для нашої окупаційної політики земельне питання було також головною проблемою. Ми прийшли в цю країну і у нас не було

ніякої причини напускати на себе вигляд служників абстрактної справедливості, нас зовсім не цікавило, що тут було порушене право. Наше завдання полягало тільки в тому, щоб зі стану, який склався, без усяких труднощів здобути максимальну користь для себе. Те, що верства російських землевласників рахували себе позбавленими власності та пограбованими, що найбільш високі прошарки громадян відчували страждання, можливо було по-людськи зрозуміти, але це ні в якому разі не повинно було впливати на наші політичні розрахунки»¹³.

Таким чином, ми бачимо, що анархо-кримінальна ситуація, яка склалася в Україні навесні 1918 р., не влаштувала насамперед Німеччину, яка в умовах світової війни вбачала, що «німецька окупація України перетворюється на «безладний захід» з одним лише наслідком: руки Німеччини будуть зв'язані на Сході, тоді як військо буде потрібне на Заході»¹⁴.

У даному контексті досить слушним є пояснення свого нелегітимного приходу до влади самим Скоропадським: «... тим, що звать себе українцями, мені хочеться поки що сказати лише одне: пам'ятайте, що коли б не було мого виступу, німці, кілька днів пізніше, завели б на Україні звичайне генерал-губернаторство. Воно було б оперте на загальних основах окупації і нічого спільного з українством, розуміється, не було б. Тим самим не було б Української держави, яка реально появилася на світовій арені хоч в цьому короткому періоді Гетьманства»¹⁵.

При цьому зазначимо, що на той час чимало селян і мешканців міст прагнули несоціалістичного уряду. Дослідники відзначають, що такі настрої були притаманні 20% населення України. Через делегатів хліборобського з'їзду вони «висловлювали незадоволення політикою Центральної ради, соціалістичними експериментами і вимагали відновлення приватної власності на землю та утворення міцної влади у формі історичного гетьманату»¹⁶.

У зв'язку з цим постає питання про легітимність приходу до влади генерала П. Скоропадського. У нашому дослідженні це має значення для характеристики правомірності діяльності охоронного апарату гетьмана. Центральна рада «уконституювалася»,

відштовхуючись спочатку від статусу громадського об'єднання, куди було делеговано представників різних верств населення України. Абсолютну більшість його на той час складало селянство, тобто хлібороби. Так чому ж хліборобський з'їзд, на якому, до речі, були представники й інших верств населення, не міг «уконституюватися» як владна структура у час анархії і безвладдя в країні?

Діячі Центральної ради в один голос стверджують, що на з'їзді були лише заможні, великі землевласники і, що, якби не німці, то народ його б не допустив. Але ось що пише незалежна газета «Последние новости» від 29 квітня 1918 р.: «Съезд хлеборобов. Прибыло в Киев свыше 7 тис. крестьян-собственников, начиная с владения 2-х десятин (хіба це багато – О. Т.?). Заседание съезда происходит в помещении цирка, который тоже оказался недостаточно вместительным для всех делегатов. Николаевская улица представляет собой с утра любопытное зрелище. Улица оказалась запруженной крестьянами в свитках с сумками и узлами (чи одягалися так великі землевласники – О. Т.?). К цирку подойти нет возможности. Бесконечной лентой потянулась очередь через несколько ходов в цирк. На улице усиленный немецкий караул. Помещение цирка переполнено. Много делегатов осталось на улице. Мандатной комиссией выдано 8 тис. делегатских билетов... Резолюции, привезенные делегатами, по уездам подписали 8 млн. хлеборобов».

Безумовно, коментуючи прихід до влади П. Скоропадського юридичною мовою, його важко назвати легітимним, навіть незважаючи на наведені матеріали. Якщо Центральна рада була законним парламентом УНР, який був визнаний де-факто і де-юре на міжнародному рівні (Брестська угода), то, щоб її замінити, потрібно було б провести нові вибори чи всеукраїнський референдум. Проте чи правомірно застосовувати в даному випадку таку логіку?

Соціально-політичний, економічний, правовий стан України свідчив, що в умовах революції і світової війни Центральна рада, у складі якої не було єдності державотворчих поглядів, була неспроможна контролювати ситуацію в країні. Виникла нагальна

потреба у більш ефективній моделі державної влади, яка б не гаяла часу на суперечки між парламентарями і гілками влади і пояснювання.

Розрахунок П. Скоропадського був у тому, щоб у країні якнайшвидше запрацював закон як основа подолання кризових явищ у всіх галузях життя. Іншими словами, щоб закон безперечно виконувався. Кращого, ніж тимчасово поєднати законодавчу і виконавчу владу (Рада міністрів ухвалює розроблений її відомством закон, а гетьман затверджує закон, який виконує Рада міністрів і її відомства), він не бачив, бо не мав часу на розбудову демократичних інститутів.

Як освічена людина, тверезий політик, генерал Скоропадський цілком враховував обставини часу, взявши на себе відповідальність за долю Батьківщини. На наш погляд, він був далеким від лицемірства, коли звернувся у грамоті від 29 квітня 1918 р. до українського народу з такими словами: «Передбачаю всю трудність стоячої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби достойно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час»¹⁷.

Певна річ, вирішальну роль в одержанні П. Скоропадським влади відіграли німці. Напередодні перевороту, зустрічаючись із генералом Гренером, майбутній гетьман обіцяв суворо дотримуватися брестських домовленостей, розпустити Центральну раду й утворені нею земельні комітети, відновити приватну власність і вільне підприємництво. Але ж таке реформування співпадало з поглядами на державний устрій і самого Скоропадського. Тільки сильна влада, на його думку, спроможна була змінити в Україні стан речей. Заради цього він погодився на «умови про верховенство норм і постанов окупаційних сил та підсудність усіх виступів проти останніх німецьким польовим судам», але виторгував у Гренера дозвіл на створення власної армії¹⁸.

На нашу думку, Скоропадський при цьому добре розумів, що німців не цікавить добробут України. Але їх військова присутність на її території сприятиме втіленню в життя його власних поглядів на державно-правові засади, що зробить неможливим повернення ні російського більшовизму, ні українського соціалізму.

Про те, що план П. Скоропадського щодо виведення з кризи країни не був авантюрою, свідчить історія. При всій умовності порівнянь дозволимо звернути увагу на нелегітимний прихід до влади в 70-х рр. у Чилі генерала Піночета, який за декілька років помітно підняв рівень добробуту в країні й легітимно віддав владу своїм наступникам. Зазначимо, що на відміну від чилійського варіанту, влада перейшла до гетьмана безкровним шляхом (загинуло лише троє гетьманців)¹⁹. Колишні керівники держави не були репресовані, а службовці державного апарату, крім вищої ланки, лишилися на своїх місцях.

Ось як розповідає свідок про зміну влади на Волині: «Гетманський переворот в Житомире не супроводжався никакими насильственными действиями. Приехал толстый помещик, заказал в местной типографии грамоту и расклеил ее. Прибыл из Киева с мандатом гетмана Андрю, и Волынский губерниальный комиссар Центральной Рады Куриленко спокойно сдал ему дела»²¹.

Отже, однією з причин усунення з політичної арени Центральної ради і створення гетьманату П. Скоропадського була анархо-кримінальна ситуація, що склалася навесні 1918 р. як у місті, так і в українському селі. Заінтересованість німецького командування у забезпеченні сприятливих умов в Україні для вирішення проблем харчового постачання своєї армії була використана консервативно-поміrkованими політичними силами для приходу до влади.

16 травня 1918 р. «Державний вісник», офіційний орган гетьманської влади, опублікував Закони про тимчасовий державний устрій України, де були оголошені права й обов'язки «козаків і громадян Української Держави». Народу гарантувалися: захист від незаконного переслідування та арешту; неможливість суду або покарання за вчинки, не передбачені законом у час їх здійснення; недоторканність оселі і власності; можливість вільного вибору праці і місця мешкання, придбання і відчуження майна.

Також було продекларовано свободу висловлювати і писати свої думки, розповсюджувати їх друкованими або іншими засобами, але в межах закону; гуртуватися у спілки і громади з метою, що не суперечить законові; організувати мирні, беззбройні збори. Серед обов'язків громадян вказувалося на захист Батьківщини, сплату встановлених законом податків і мита, відбування повинностей.

Забезпечити виконання громадянами України вказаних обов'язків і захистити їх права повинен був гетьманський державний апарат. Новий український уряд було затверджено наказом гетьмана від 3 травня. Посаду отамана-міністра Ради міністрів і одночасно міністра внутрішніх справ поєднував Ф. Лизогуб²¹. Це відповідало традиційному урядовому устрою Російської імперії.

У той же день за поданням отамана-міністра було призначено товаришів (заступників) міністра внутрішніх справ О. Вишневсь-

кого і М. Вороновича²². Почалося термінове формування структурних підрозділів МВС. Поряд із департаментами міського самоврядування, страхування, біженців, головним управлінням військового обов'язку, управлінням у справах преси, українським телеграфним агенством з'явився департамент Державної варти²³.

Це сталося 18 травня 1918 р., коли гетьман затвердив Тимчасову постанову про зміну чинних законів про міліцію й утворення Державної варти. Цей нормативний акт скасовував постанову Тимчасового уряду про міліцію від 17 квітня 1917 р. і всі розпорядження Центральної ради щодо міліції. Тепер правоохоронці утримувалися «на кошти Державної Скарбниці за рахунок авансу 10 млн. крб., який було відкрито Міністерству внутрішніх справ згідно з постановою Ради Міністрів від 13 травня 1918 р.»²⁴.

Діяльність департаменту Державної варти у складі МВС відповідає ст. 361 і 362 ч. 2, т. I Зводу законів Російської імперії²⁵. В основу формування центральних керівних та місцевих структур спочатку було покладено досвід Російської імперії щодо розподілу поліцейських підрозділів на загальні і політичні та їх взаємодії²⁶. Але остаточно функції та штатний розклад підрозділів Державної варти оформились дещо пізніше і вже мали певні відмінності від старої поліцейської системи.

13 серпня було затверджено Статут про організацію департаменту Державної варти. На чолі департаменту стояв підлеглий особисто міністру внутрішніх справ директор, йому підпорядковувалися віце-директори, начальники відділів, урядовці з особливих доручень та секретар²⁷.

Департамент мав відділи з чітко розмежованими функціями. Серед них – такі, що займалися загальними справами Державної варти (загальний, інспекторський, легітимаційний відділи і секретна частина), і такі, що керували роботою окремих підрозділів варти (залізничний і освідомчий).

Загальний відділ відав справами обліку особового складу, пенсій і грошової допомоги. До його компетенції також належали нагороди, судові справи департаменту і всіх установ варти, фінансові справи департаменту (за винятком грошової звітності освідомчих закладів). У підпорядкуванні відділу були архів і бібліотека.

Інспекторський відділ забезпечував зброєю установи варті і здійснював технічне керівництво, займався обліком, призначенням, переміщенням та звільненням старших урядовців Державної варті. До його функцій належало: запобігання кримінальним злочинам та їх припинення урядовцями варті; загальне керівництво карно-розшуковою діяльністю та інспектування; реєстрація злочинців; організація антропологічних, фотографічних, дактилоскопічних кабінетів при департаменті і нагляд за ними на місцях; нагляд за шинками і трактирами, за виготовленням і таємним продажем спиртних напоїв; догляд за злидарями; нагляд за виготовленням пороху та інших вибухових речовин приватним способом, їх збереженням і перевезенням .

У віданні легітимаційного відділу були: паспортні справи іноземців і висилання їх за межі країни; справи українських громадян, затриманих за кордоном; затримання дезертирів і злочинців за кордоном; облік іноземців; облік українських громадян за кордоном; прикордонне сполучення.

У компетенції залізничного відділу було: формування установ залізничної варті; озброєння, технічне оснащення і керівництво підрозділами залізничної варті; облік особового складу, призначення, переміщення і звільнення урядовців залізничної варті; інспектування установ залізничної варті.

Освідомчий відділ був зобов'язаний забезпечити: запобігання злочинам проти державного ладу і безпеки та їх припинення; таємне листування у справах про злочини проти держави; інспектування місцевих освідомчих відділів; контроль за фінансовою звітністю освідомчих органів.

Секретна частина отримувала і розподіляла пошту департаменту, здійснювала загальне діловодство, особисте листування директора департаменту²⁸.

Цікаво, що не існувало в структурі департаменту карно-розшукового відділу, а його функції виконував інспекторський відділ, хоч на місцях карно-розшукові відділи були. Це пояснює Закон про Статут Державної варті від 9 серпня 1918 р.:

«Зазначені в Статуті карно-розшукові відділи Державної Варті залишити в підлеглості Міністерства внутрішніх справ

тимчасово до передачі цих відділів до відомства Міністерства юстиції»²⁹.

Паралельно зі створенням департаменту як центрального органу управління Державною вартою формувалися місцеві установи варти. У доповіді директора департаменту П. Аккермана міністру внутрішніх справ від 11 липня 1918 р. зазначалося: «Головне і основне завдання переживаємого часу – в найкоротшій термін відновити адміністративний апарат на місцях і тим самим забезпечити на території України державний порядок і громадську безпеку»³⁰.

24 серпня «Державний вісник» опублікував штати Державної варти в губерніях, повітах, градоначальствах і на залізницях. Цей документ явно свідчить, що гетьманська влада у наведенні державного порядку розраховувала на сильну місцеву адміністрацію.

Так, згідно з положенням про штати варти, все управління урядовцями й установами загальної, карно-розшукової і освідомчої варти (самостійність мала лише залізнична варта, яка підлягала безпосередньо центру) зосереджувалося в руках губернських старост (у губерніях) і міських отаманів (у градоначальствах). На допомогу їм призначався інспектор Державної варти, який мав своє управління.

Відповідна підлеглисть була і в повітах, але повітовий староста не мав у своєму підпорядкуванні інспектора варти. Вся територія повіту розподілялася на відділи: повітовий (сільський), куди входили, крім волостей, містечка до 30 тис. чол., і міський. Сама варта ділилася на сільську (кінну) і міську (пішу).

Начальник варти повіту мав помічника і канцелярію, керував начальниками варти районів, на які була розбита сільська місцевість повіту. Начальник варти району також мав у своєму штаті помічника, писаря і канцелярію. Районним начальникам підлягали волосні.

Кількість кінних вартових визначалася з розрахунку один на 2 тис. мешканців. Крім того, кожна волость мала вартового старшого розряду. По районах вартові розподілялися розпорядженням начальника повітової Державної варти.

Окремі райони повіту складали міста від 3 до 10 тис. чол., де при начальникові варти був писар, а від 10 до 30 тис. чол. – ще й один чи два помічники.

Начальник варти міського відділу підпорядковувався безпосередньо повітовому старості, мав канцелярію і одного (в містах від 30 до 100 тис. чол.) чи більше (у великих містах) помічників.

Начальникові варти міського відділу підпорядковувалися начальники варти міських районів. У містах із населенням більше 100 тис. чол. райони розбивалися на ділянки (5 тис. чол.), де призначався наказний.

Вартові у містах визначалися з розрахунку: один на 400 мешканців, із 10 вартових – один на вищому окладі. Крім того, на кожний район призначався один старший вартовий, а на 20 вартових – наказний. Розклад вартових по міських районах затверджував губернський староста.

У розпорядженні повітового старости була також резервна сотня кінних вартових, яка розквартирувалася і використовувалася на його розсуд.

Окремі штати варти мали градоначальства (Київ, Одеса, Миколаїв), які розподілялися: більше 300 тис. чол. – 1-й розряд, інші – 2-й розряд.

Відділи Державної варти існували лише в градоначальствах 1-го розряду. Всі градоначальства розбивалися на райони (50 тис. чол. – 1-го, 40 тис. чол. – 2-го розр., порти – окремі райони). Начальник варти району підпорядковувався начальникові варти відділу. Кожний начальник варти району мав управління і 2-3 помічники. Район складався з частин (5 тис. чол.), де варту очолював наказний. Вартових розподіляли по районах за розкладом, затвердженим міським отаманом; у підлеглості в останнього також знаходилися дивізіон (1-й розр.) або сотня (2-й розр.) кінних вартових.

Особлива увага у штатному розкладі приділялася залізничній варті. Всі залізниці України були поділені на 7 окремих залізничних районів: Київський, Одеський, Лівобережний, Катеринославський, Південний, Харківський і Подільський. Очолював

район отаман Державної варти. Його призначав і зміщував з посади лише міністр внутрішніх справ за поданням директора департаменту Державної варти, якому безпосередньо підлягав залізничний отаман.

Отаман мав особливого помічника, який користувався правами начальника відділу. Відділення варти на залізницях створювалися з розрахунку 150-300 верст на кожне відділення. Його начальник підлягав залізничному отаману і мав у своєму штаті одного помічника й управління. У Києві, Одесі, Харкові і Катеринославі начальники відділень мали по два помічники.

Залізничні вартові розподілялися згідно з рішенням отамана району з розрахунку один на 7 верст залізничної колії, на 5 вартових – старший оклад, на відділення – по одному старшому вартовому.

Функції залізничної варти регламентовано окремо. До них належали: викриття всіх кримінальних злочинів і правопорушень у прилеглий до залізниці смузі; захист особистої і майнової недоторканності всіх осіб, які постійно або тимчасово перебувають у залізничній смузі; нагляд за виконанням публікою і службовцями залізниці встановлених правил поведінки: справам військового відомства на залізниці; допомога (при необхідності) земським, міським і громадським установам у їх справах; реєстрування залізничних службовців і освідомлення залізничного керівництва про осіб, які за своєю колишньою діяльністю і моральними якостями не відповідають штатним посадам.

Карно-розшуковими відділами в губерніях і градоначальствах керували начальники, які були безпосередньо підлеглі губернським старостам і міським отаманам. Начальник відділу мав двох помічників у губернських містах із населенням до 200 тис. чол., а у містах з більшим населенням – на одного помічника більше, ніж мав начальник міської Державної варти.

На окремий район загальної варти призначалися: начальник карно-розшукового відділу району і два його помічники. Кожен начальник мав управління з особними штатами. У градоначальствах карно-розшукові відділи мали таку ж організацію, як у губернських містах, за винятком того, що кількість помічників начальників дорівнювала кількості відділів загальної варти у градоначальстві.

Окремий штат столичного карно-розшукового відділу був у Києві. Кількість агентів розшуку в губернських містах та градоначальствах визначалася з розрахунку по 4 на кожний розшуковий район.

У повітах існували підлеглі повітовому старості карно-розшуковій відділення. Начальники цих відділень мали управління за окремим штатом і помічників: у містах з населенням більше, ніж 200 тис. чол. – двох, в інших – одного. Начальники карно-розшукових відділень районів повіту також мали управління і одного помічника на кожний міський район загальної варти. Кількість агентів визначалася із розрахунку – два на кожний район.

Штати управлінь карно-розшукової варти наочно ілюструє доповідь катеринославського губернського старости генерал-майора Черникова директорові департаменту варти від 10 вересня 1918 р. На той час у губернії було: 9 начальників карно-розшукових відділів (1 – губернський, 8 – повітових), 12 їх помічників, 106 начальників відділів районів, 42 їх помічника, 234 розшукових агента, 9 дресирувальників собак, 9 завідуючих антропометричною частиною, 9 фотографів, 9 завідуючих столами приводу, 9 секретарів і 9 скарбників³¹.

Організаційна будова і функції освідомчих відділів регламентувалися особливими документами із грифом «таємно» або «цілком таємно». З перших днів приходу до влади гетьман доручив директору адміністративно-політичного департаменту МВС Ю. Шкляревському створити освідомчий відділ. Цією роботою керував старший урядовець із особливих доручень Л. Пономарьов³².

Таким чином, ми бачимо, що освідомчий відділ було створено раніше, ніж з'явився Закон про Державну варту. Це свідчить про значення, яке надавав Скоропадський боротьбі з політичними виступами проти оголошеної ним Української Держави.

Справа створення відділу значно активізувалася з 8 червня після надходження коштів і з приходом на посаду директора департаменту варти П. Аккермана; Л. Пономарьов став першим начальником освідомчого відділу. Цей підрозділ виконував такі

завдання: попередження і припинення злочинів проти державного ладу і безпеки; збір агентурної інформації про політичні виступи, страйки, повстансько-партизанський і профспілковий рух, політичні партії та їх функціонерів, настроїв населення³³.

У складі відділу було створено діловодство: загальне (особового складу і господарське), таємне, агентурне, залізничної варти, а також реєстраційна та фотографічна (дактилоскопічна) частини³⁴.

Освідомчий відділ департаменту координував роботу цих підрозділів у губерніях і градоначальствах, де, як і інші структури Державної варти, начальники освідомчих відділів безпосередньо підпорядковувалися губернським старостам і міським отаманам, листувалися з департаментом варти тільки через них. Але начальник освідомчого відділу губернії і градоначальства призначався на посаду особисто директором департаменту Державної варти після затвердження міністром внутрішніх справ. Він мав власну канцелярію і штатних філерів, а також був зобов'язаний добирати і навчати секретних агентів.

Кількість філерів установлювалася залежно від заселеності і політичної атмосфери в місцевості. Наприклад, у Київському градоначальстві їх штат був 80 чол., в Одеському – 50, в Київській, Харківській, Катеринославській губерніях – 50, Полтавській, Херсонській, Чернігівській, Волинській, Подільській – 40, Миколаївському градоначальстві – 20.

Канцелярія начальника освідомчого відділу вела справи за встановленим департаментом варти зразком: реєстрація даних огляду, агентурні записки, щоденники огляду, відповідні довідки; реєстрація всіх осіб у справах відділу; книга грошової звітності; справи з листування³⁵.

Крім указаних структурних підрозділів Державної варти, персональних вартових і свій освідомчий відділ мав гетьман. Начальник особливого відділу при штабі гетьмана щоденно складав довідки про найбільш небезпечні явища для державного ладу і подавав їх гетьманові³⁶.

Цікавим є порівняння штатно-посадової організації Державної варти з поліцейським апаратом Росії, який сформувався після

буржуазних реформ 60-70 х років ХІХ ст. «Временные правила об устройстве полиции в городах и уездах губерний, по общему учреждению управляемых» були затверджені указом Олександра ІІ від 25 грудня 1862 р. і діяли довше, ніж півсторіччя. Згідно з цим нормативним актом повітові поліцейські управління підпорядковувалися губернаторові. Міська поліція була відокремлена від повітової в губернських містах і градоначальствах (Одесі, Керчі, Севастополі, Миколаєві), а також у деяких повітових і неповітових містах (Балта, Бердичів, Кременчук, Маріуполь, Бердянськ, Ніжин, Феодосія, Бахчисарай, Карасубазар). Міста розподілялися на частини, ділянки й околотки на чолі з приставами і дільничими ³⁷.

Наведені документальні матеріали дозволяють дійти висновку, що система побудови правоохоронних органів Української Держави мала чітку організацію з центральною і місцевою підлеглістю, підрозділи Державної варти виконували всебічні функції із захисту державного ладу і громадської безпеки. Для розроблення штатної структури правоохоронних органів Української Держави використовувалася організація поліцейських підрозділів Російської імперії, яка була розвинута з урахуванням національних умов і особливостей часу.

Необхідність формування нового державного апарату поставила перед гетьманською владою проблему кадрів. У своїх спогадах П. Скоропадський вкрай негативно характеризує діяльність державних службовців за часів Центральної ради: «... це були швидше не державні інституції, а партійні «ячейки», зложені з людей здебільшого малоосвічених і зовсім недосвідчених в тих справах, які їм були доручені». Але попри що, гетьман намагався насамперед досягнути національної злагоди, стоячи на позиції: «ні диктатура вищого класу, ні диктатура пролетаріату, а рівномірна участь всіх класів суспільства в політичному житті краю»³⁸. Соціалістичним діячам Центральної ради були запропоновані місця у новому уряді. Однак абсолютна більшість з них, як вважають сучасні історики, «поставила партійні інтереси вище загальнонаціональних і відхилила цю пропозицію». На посаду міністра іноземних справ у гетьманському кабінеті погодився лише відомий історик, член партії соціалістів-федералістів Д. Дорошенко³⁹. Тому з самого початку у кадровому питанні ставку було зроблено на досвід і професійні якості старого адміністративного апарату.

Незважаючи на бойкот членів Центральної ради, охочих піти на державну службу до гетьмана знайшлося чимало як в Україні, так і за її межами. Налякані більшовицькими засобами правління заможні і середні верстви населення, які мали хоч якусь причетність до українства, вистоявали в чергах на порозі Гене-

рального консульства України в Москві, щоб отримати дозвіл на виїзд в Україну. Щомісяця консульство оформляло до 500 віз⁴⁰.

Тих, хто бажав чесно і сумлінно служити Українській Державі, працевлаштовували незалежно від національності. З'являлися навіть такі прохання біженців із Росії: «Обрацаюсь к наследникам незабвенного батьки Шевченко с просьбой о зачислении меня в сыны украинского народа. Могу производить работу волостного писаря, конторщика, регента. А. В. Соловьев»⁴¹.

Серед біженців було багато колишніх офіцерів і поліцейських урядовців, які в першу чергу ставали жертвами пролетарської диктатури. Більшість із них були професіоналами, неспроможними займатися іншою справою. Тому вони охоче йшли служити в силові структури Української Держави.

3 травня 1918 р. київські газети надрукували оголошення, в якому офіцери-українці запрошувалися на реєстрацію до гетьманського ад'ютанта з метою визначення подальшої служби⁴². Колишні урядовці російського департаменту поліції, жандармські офіцери також запрошувалися в Київ для співбесіди і «отримання відповідного призначення в Києві і в інших містах»⁴³.

Опрацювання організаційно-штатного розкладу і комплектування центральних і місцевих установ Державної варти здійснювалися одночасно. В самому департаменті Державної варти кадровими питаннями займався загальний відділ, на місцях – губернські і повітові старости. Інспекторський відділ департаменту варти координував всю кадрову роботу, направляючи у розпорядження старост осіб, які зверталися за працевлаштуванням у Києві. Здебільшого це були колишні працівники поліції та звільнені в запас офіцери й унтер-офіцери⁴⁴.

До місцевої варти на рядові посади могли потрапити й особи, які раніше не служили, але таких було одиниці. Наприклад, серед особового складу Павлоградської повітової варти при канцелярії з числа вартових було: 1 підпрапорщик, 2 унтер-офіцери, 1 рядовий, 1 служив у прикордонній варті, 1 служив у поліції міста; на 1-й ділянці – 1 підпоручик, 1 підпрапорщик, 1 урядовець воєнного часу, 1 ефрейтор, 1 унтер-офіцер, 1 жандарм; не служили 2 вартових – селянин М. Олексюк і міщанин В. Кошелєв.

При доборі кадрів на канцелярські посади управлінні варті зверталась увага на досвід роботи і рівень освіти. Так, у складі канцелярії Павлоградської повітової варті були: 1 надвірний радник, 1 титулярний радник, 1 колезький асесор, 1 родова дворянка і 2 міщанина ⁴⁵.

Під час зарахування на штатну посаду вартовий чи класний урядовець Державної варті повинен був скласти урочисту обітницю на вірність Українській Державі. Її текст ретельно розроблявся у департаменті і був розісланий по місцевих установах. Вступник до лав варті урочисто обіцяв вірно служити Українській Державі, визнати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси і добробут. Відразу ж у тексті обітниці підкреслювалось, що особа стає на службу добровільно, намагаючись служити не за страх, а за совість. Новий службовець обіцяв виконувати всі накази і розпорядження керівництва, визнати дисциплінарну владу начальника і відбувати дисциплінарні стягнення. 19 вересня текст обітниці був доповнений словами: «Я також обіцяю зберігати державні речі, обмундирування, амуніцію і зброю, за псування і пропажу яких відповідаю по всій суворості закону». Підписаний власноручно текст обітниці зберігався в особових справах службовців варті в управліннях і канцеляріях не нижче повітової ⁴⁶.

Така увага до прийняття обітниці приділялася не випадково. Серед охочих служити у варті було чимало й таких, хто насправді не визнавав української державності і прийшов у правоохоронні органи заради користі і матеріальних благ, а то й зі злочинними планами. 26 липня київський міський отаман Хануков доповідав у департамент про агента карно-розшукової варті І. Синька, який прийшов служити для того, щоб розвідати кількість особового складу догляду на пристанях. Це давало йому змогу попереджати спільників-крадіїв. Отаман також повідомляв про начальника водної ділянки р. Дніпра Д. Галкіна, який, аби не приймати обітницю, удавав з себе сектанта ⁴⁸.

Для зарахування у кадри варті службовець (до помічника начальника районної варті включно) мусив протягом року пройти початкову спеціальну підготовку на курсах молодшого складу,

які створювалися у кожному губернському місті і градоначальстві. Якщо службовець призначався на вищу посаду, йому також належало навчатися на курсах.

Особи, що вперше зараховувалися на посаду вартових, навчалися в спеціальних школах, які також утворювалися в губерніях і градоначальствах. До успішного складання іспитів вартовий не мав права виконувати службові обов'язки. Заняття на курсах і в школах проводили за призначенням губернських старост (міських отаманів) класні урядовці Державної варті, а також залучалися урядовці судового відомства і прокурори місцевих окружних судів.

Начальники карно-розшукових відділів районів і їх помічники підвищували свій теоретичний рівень і професійну майстерність на курсах, які створювались при кожному розшуковому відділі. А залізничні вартові навчалися при управліннях отаманів залізничних районів.

Спеціальна підготовка класних урядовців варті, а також начальників карно-розшукових відділів і відділень, їх помічників здійснювалася при департаменті Державної варті, де були відкриті особливі курси з двома відділеннями за спеціальностями. Програмно-методичне забезпечення курсів здійснював директор департаменту, навчальне – міністерство внутрішніх справ; до проведення занять за згодою інших відомств залучалися їх співробітники.

Вся система підготовки, від початкової до курсів при департаменті Державної варті, проводилася за узгодженими між собою і затвердженими МВС програмами. На період навчання службовців зараховували у резерв того начальника, якому були підлегли курси ⁴⁸.

Підготовку кадрів і підвищення їх кваліфікації директор департаменту Державної варті контролював особисто. 25 липня 1918 р. він розіслав циркуляр прокурорам окружних судів, де, посилаючись на наказ товариша міністра юстиції, наполегливо просив «доповісти чи відкриті школи і курси, передбачені Положенням про організацію Української Державної варті. Якщо

десь курси і школи не відкриті, – писав директор варти, – прошу застосувати рішучих засобів для негайного їх відкриття»⁴⁹.

Якщо з приводу навчання П. Аккерман був однаково наполегливим і уважним до всіх підрозділів варти, то стосовно кадрових проблем департамент практично не втручався в плани губернських старост і міських отаманів у справах комплектування підрозділів загальної і карно-розшукової варти.

Лише циркуляром від 21 липня з посиланням на наказ товариша міністра внутрішніх справ директор департаменту проінформував старост і отаманів про необхідність термінового завершення комплектування вартових підрозділів і надання кошторису на їх утримання за формою, яка додавалася⁵⁰.

Питання кадрового комплектування освідомчих відділів і залізничної варти були у компетенції відповідних відділів департаменту, ще й під пильним особистим наглядом директора.

У кінці липня 1918 р. П. Аккерман підбив перші підсумки кадрової роботи департаменту в цих напрямках. Зроблено було чимало. Зокрема, в освідомчому відділі: зібрані у Києві фахівці з усієї України і розподілені за губерніями; укорінена агентура у Києві; за ініціативою урядовця Тишкевича створювалися освідомчі відділи в губерніях, куди було відряджено до 1 серпня урядовців з особливих доручень; укомплектовані кадри освідомчих агентів і зовнішнього нагляду.

У залізничному відділі: опрацьовані штати відділу і районів, почалася їх комплектація кадрами; в центри районів і на вузлові станції Бахмач, Гребінка, Фастів, Козятин, Жмеринка, Знаменка були також відряджені урядовці з особливих доручень для допомоги в комплектації кадрами на місцях⁵¹.

Значною мірою робота з особовим складом варти активізувалася після призначення 25 липня 1918 р. державного секретаря І. О. Кістяківського міністром внутрішніх справ. У цей день гетьман в листі до Ф. Лизогуба подякував йому за організацію міністерства і звільнив від обов'язків МВС, залишивши головою уряду⁵².

Таке рішення гетьмана слід розглядати як ще один крок на шляху до зміцнення державного апарату. І. О. Кістяківський був сином видатного українського професора кримінального права

О. Ф. Кістяківського. Він отримав вищу юридичну освіту в Київському університеті, три роки стажувався у Німеччині, здобув науковий ступінь магістра, був призначений приват-доцентом Київського університету. Потім він працював декілька років в адвокатурі у Москві, викладав у комерційному інституті фінансове й адміністративне право⁵³.

І. Кістяківській прекрасно зорієнтувався у тогочасній ситуації. Він помітив професіоналізм директора департаменту Державної варти П. Аккермана у підборі найближчих помічників. Тому з призначенням нового міністра кадрові зміни у департаменті не відбулися. У цей час на посадах були урядовці з особливих доручень: віце-директори – Тальберг і Розумовський, освідомчий відділ очолював Пономарьов (пізніше Тишкевич), залізничний – Делянов, інспекторський – Раусевич (пізніше його замінив Борделіус). Усі вони були досвідченими урядовцями, багато років служили в поліцейському апараті Російської імперії і добре знали свої обов'язки. Здебільшого такими ж були їх підлеглі.

Цілком слушним є висновок В. С. Сідака про те, що саме широкє залучення до служби кваліфікованих фахівців дозволило у стислі строки налагодити непогану роботу правоохоронних органів⁵⁴.

Своєрідну оцінку діяльності Державної варті містить одна з більшовицьких прокламацій, що розповсюджувалися по Україні: «Помните, товарищи. Аппарат германо-гетманской охраны улучшается. Поступившие на службу германо-украинской державы шпионы и провокаторы взялись за работу. От нас зависит, будут ли результаты их работы удовлетворительны. 5.IX.1918»⁵⁵.

Велику роль у залученні кадрів до роботи в правоохоронних органах Української Держави відіграла виважена політика щодо них урядових структур. Ми знову цілком згодні з В. С. Сідаким, що далеко не всі службовці варті були патріотами України, багато з них працювали задля матеріальної винагороди⁵⁶. Але працювали сумлінно, віддавали свої знання й уміння для блага Української Держави, що цілком можна вважати заслугою уряду гетьмана. МВС у той скрутний час все ж таки зуміло створити

умови, за яких відносний рівень забезпеченості службовців варти був вищий, ніж в інших відомствах.

Головною відмінністю матеріального забезпечення правоохоронних органів гетьманської держави від періоду Тимчасового уряду і Центральної ради було централізоване фінансування їх потреб. Кошти на утримання всіх підрозділів варти і на їх правоохоронну діяльність надходили з державної скарбниці, тобто з бюджету держави. Суми коштів за поданням МВС схвалювалися Радою міністрів і затверджувалися гетьманом. Такий порядок фінансування Державної варти був встановлений із 1 липня.

Заборгованість міліції з початку 1918 р. ліквідувано за рахунок міст і земств, на балансі яких вона раніше перебувала. Про це губернські старости і міські отамани отримали циркуляр директора департаменту варти від 21 липня. Цим документом їм також наказувалося не пізніше 5 серпня скласти кошториси видатків на утримання Державної варти з поясненням, посилаючись на закон, доцільності сум у кожній статті. Кошториси уклалися на термін 6 місяців (з 1 липня по 31 грудня) за встановленим зразком⁵⁷.

Отримавши кошториси видатків із місць, департамент склав загальний кошторис, який окремо передбачав утримання особового складу департаменту і всіх структурних підрозділів варти, а також канцелярські і господарські видатки канцелярії департаменту, управлінь губернських, повітових і залізничної варти. Відокремлено утримання резервних дивізіонів і сотень, передбачено кошти на ремонт їх зброї та амуніції. У статті про утримання прикордонних пунктів цільовим призначенням виділялися кошти на обмундирування прикордонників і влаштування пунктів.

Цікавим є п'ятий параграф кошторису «Різні видатки на вартові потреби». Тут планувалися:

1) Видатки, які не підлягають оголошенню – 4 млн. 152 тис. 844 крб.

2) Утримання карно-розшукової варти в губерніях, повітах і градоначальствах:

а) особовий склад – 10 млн. 581 тис. 300 крб.

б) канцелярські і господарські видатки – 1 млн. 735 тис. крб.

в) видатки на карну розвідку – 632 тис. 500 крб.

Разом за ст. 2 – 12 млн. 948 тис. 800 крб.,
За параграфом 5 – 17 млн. 101 тис. 644 крб.

Звернемо увагу на те, що утримання особового складу департаменту коштувало скарбниці 532 тис. 494 крб.⁵⁸. Це свідчить про його малочисельність проти діючих підрозділів варті.

Кошторис видатків освідомчих органів складався окремо і був таємним, з ним працювало обмежене коло осіб: міністр внутрішніх справ, директор департаменту, начальник освідомчого відділу, урядовець з особливих доручень, старший діловод, бухгалтер, рахівничий (усі з освідомчого відділу).

Куди ж витрачалися ці гроші? Візьмемо для прикладу Відомість таємних витрат освідомчих відділів при губернських старостах і градоначальниках⁵⁹:

	НАЙМЕНУВАННЯ ВИТРАТ	МІСЯЦЬ	РІК
1.	На таємну агентуру	25 тис.	300 тис.
2.	Наймання доглядових агентів (філерів)	24 тис.	288 тис.
3.	Витратні кошти відділів	9, 6 тис.	115, 2 тис.
4.	Службові роз'їзди філерів	2 тис.	24 тис.
5.	Наймання конспіративних квартир	1, 5 тис.	18 тис.
6.	Роз'їзди:		
	начальникам відділів,	300	3, 6 тис.
	старшим діловодам,	125	1, 5 тис.
	іншим урядовцям	500	6 тис.
7.	Наймання приміщення, обігрів, освітлення	1, 5 тис.	18 тис.
8.	Поштово-телеграфні витрати	1 тис.	12 тис.
9.	На непередбачені витрати	1 тис.	12 тис.
10.	На господарчі потреби	200	2, 4 тис.
11.	Улаштування відділів		15 тис.
12.	Придбання цивільного одягу (одноразово):		
	начальники відділів		3 тис.
	старші діловоди		2 тис.
	діловоди (6 чол. у відділі)		12 тис.
13.	Додаткова платня для штатних службовців (25% додаток)	3 945	47 340
	ВСЬОГО:	70 670	880 040

Порівняно з іншими службовцями варти урядовці освідомчих відділів отримували найвищу платню. Вже 11 липня у доповіді міністрові внутрішніх справ П. Аккерман поставив питання про те, що їх «праця важка, зв'язана з ризиком для життя», тому доцільно платню цим службовцям збільшити на 25%⁶⁰. Без урахування цієї надбавки начальник освідомчого відділу департаменту варти отримував 12000 крб. щорічно, урядовець з особливих доручень – 9000 крб.⁶¹.

Праця філерів оплачувалась із розрахунку – 3600 крб. на рік і 4 крб. добових (1-й розряд), 3000 крб. на рік і 3 крб. добових (2-й розряд)⁶².

Деяко меншою була платня в залізничній варті. Річне утримання тут складало: отаман району – 12000 крб., його помічник – 10000 крб., завідуючий господарством, школою і резервом – 8000 крб., начальник відділення – 8000 крб., його помічник – 6400 крб. Залізничний вартовий отримував 1200 крб. річних⁶³.

Але й у інших підрозділах варти штати передбачали чималі посадові оклади. Інспектор Державної варти губернії мав 9600 крб. річних, для порівняння губернський староста – 12000 крб., а його помічник – 9650 крб.⁶⁴. Річний оклад директора департаменту варти складав 17000 крб.⁶⁵.

Службовці правоохоронних органів користувалися пільгами. Вони отримували щомісячні грошові процентні надбавки до посадових окладів і одноразову допомогу залежно від кількості і віку дітей у родині, а в разі переїзду до нового місця служби – підйомні гроші. За вечірні години і працю у святкові дні урядовці отримували додаткову платню⁶⁶.

Щорічно кожен урядовець варти мав отримувати 500 крб. на обмундирування. Залізнична варта мала право безкоштовного проїзду залізницею⁶⁸.

Документи свідчать, що окремі начальники намагалися поліпшити умови служби підлеглим, піклувалися про їх добробут. Зразок у цьому напрямку подавав сам гетьман. Коли під час селянського повстання у Звенигородському повіті було замордовано старосту Машира та його помічника Солтика, він персональним наказом від 20 червня призначив родинам одноразову допомогу у

у розмірі 3000 крб. і довічну щорічну пенсію – 3000 і 2200 крб. відповідно.

У «Державному Віснику» від 26 червня 1918 р. було надруковано промову гетьмана, де він, звертаючись до усіх правоохоронців країни, зазначив: «Всі чини Державної варти і управління можуть бути певні, що Я і уряд Української Держави будемо всемірно дбати про семейства вбитих, або покалічених осіб, що покладають на службі своє життя і здоров'я».

Певна робота у плані матеріального заохочення службовців була налагоджена в Києві. Миський отаман Хануков вдало розв'язав квартирне питання для своїх підлеглих і урядовців департаменту Державної варти за рахунок реквізованих за азартну гру приватних клубів ⁶⁸.

У хлібопекарні штабу столичної варти був налагоджений продаж хліба для співробітників за собівартістю, організовано артельне готування їжі для одиноких вартових. Родини службовців мали змогу купувати продукти харчування і речі першої необхідності (мило, ваксу, табак, чай) за зниженими цінами. Тверда ціна була встановлена на чоботи для вартових (65–70 крб.) ⁶⁹.

Про конкретні заходи місцевого керівництва варти щодо матеріального заохочення службовців сьогодні говорити важко через відсутність джерел. Але, мабуть, те, що робило у цьому напрямку столичне керівництво, в тій чи іншій формі було характерним і для губернської, і для повітової адміністрації.

Отже, завдяки виваженій політиці уряду гетьмана щодо Державної варти, залученню до роботи кваліфікованих кадрів зі старого поліцейського апарату у стислий строк було створено діюві підрозділи загальної, карно-розшукової, залізничної та освідомчої варти, спроможні виконувати різні службові завдання.

Розбудова охоронних органів Української Держави вимагала сумлінного виконання урядовцями варті своїх службових обов'язків. Але й організаційно-штатна відпрацьованість і кадрове комплектування не могли самі собою привести до усталеності правового життя. Для ліквідації анархо-кримінальної ситуації в державі потрібні були спеціальні заходи законодавчого і правоохоронного характеру.

Перший крок у цьому напрямку був зроблений гетьманом відразу у грамоті 29 квітня 1918р.: «Права приватної власності – як фундаменту культури і цивілізації відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядження бувшого Українського уряду, а рівно Тимчасового уряду російського, відмінюються і касуються»⁷⁰. Даним оголошенням Скоропадський закладав підвалини своєї законодавчої діяльності і сприяв подальшому розвитку інституту приватної власності. А для Державної варті ця теза окреслила один із напрямів діяльності – забезпечити відновлення прав власників і орендаторів.

На початку травня 1918 р. місцева адміністрація отримала вказівки від уряду щодо повернення власності особам, які володіли нею до 1917 р. Гетьман розумів, що зробити це можливо, лише застосовуючи примусові заходи. Тому була затверджена Постанова про надання місцевим владним структурам особливих повноважень. Вона не була опублікована в «Державному Віснику», бо суперечила правам громадян України, оголошеним

Законами про тимчасовий устрій (офіційний закон буде затверджено тільки 17 вересня і опубліковано 24 вересня).

Згідно з цим нормативним актом постановою колишнього російського Тимчасового уряду від 16 червня 1917 р. «Про недоторканність особи» скасовувалася. Губернським старостам надавалося право «по узгодженню з МВС видавати не суперечливі щодо закону правила по охороні спокою і порядку, а також безпеки життя і майна населення Української Держави». Відтепер вони отримували право накладати на правопорушника штраф до 3000 крб. або ув'язнювати його на термін до 3-х місяців.

Здійснювалися ці санкції після рішення комісії з питань несудових арештів, які під головуванням старост створювалися у губерніях. До комісії також входили губернський військовий комендант і прокурор місцевого суду. Затриману особу урядовці варті повинні були передати комісії, яка протягом 24 годин зобов'язана була розглянути справу⁷¹.

Протягом травня видано й оголошено постанови губернських старост про повернення законним господарям у тижневий термін захопленого під час безвладдя майна⁷².

У великих містах, де були розташовані німецькі й австро-угорські гарнізони, відновлення приватної власності відбувалося майже без перешкод. На відміну від цього в сільській місцевості населення чинило відчутний опір.

Місцева адміністрація будь-що намагалася виконати установи уряду, використовуючи підлеглі підрозділи повітової (сільської) варті і резервних сотень. Але цих сил було явно недостатньо. Селяни не хотіли добровільно повертати захоплене. Показова у цьому плані доповідь намісника Свято-Троїцького монастиря в кінці травня 1918 р. у Кам'янець-Подільську церковну Єпархіальну раду: «Державна варта оголосила селянам вимогу добровільно відшкодувати збитки монастирю, вони не бажають. Варта проявляє лояльність, вимагає легко, без всяких примусів. Вимушені будемо просити австрійців»⁷³.

А там, де вартові здійали наполегливо, події могли закінчитися трагічно. 18-19 липня селяни Авратинської і Базалійської волостей Старокостянтинівського повіту на Волині, обурені

вимогою вартових відшкодувати гроші за погромлений панський маєток, напали на загін вартових і вбили начальника повітової варти Вишневецького, начальника 5-ї ділянки Тимощука, начальника волосної варти Воробчука. Загалом загинуло 25 вартових. Австрійці у відповідь спалили с. Авратин⁷⁴.

Інколи вартові ставали жертвами розлючених селян, навіть коли не застосовували своїх повноважень. 1 липня у с. Доброгорша Проскурівського повіту на Поділлі п'ять кінних вартових побачили на панському полі селянських коней і стали їх зганяти з посівів. Але в них зненацька почали стріляти з рушниць селяни і важко поранили вартових А.Височинського і А.Флікса. Останні троє вартових відступили. Селяни вбили поранених і знівечили тіла загиблих. Начальник повітової варти з ротою австрійців наклав на село контрибуцію у 15 тис. крб. на користь родини потерпілих. На сільському сході під загрозою загальної кари селяни видали винних у смерті вартових⁷⁵.

З метою правового захисту службовців варти, військових і державних службовців 26 липня 1918 р. була затверджена постанова «Про деякі тимчасові заходи для охорони державного і громадського порядку». Відповідно до неї МВС тимчасово надавалося право за узгодженням з Мінюстом і Військовим міністерством засуджувати відповідно до законів військового часу тих, хто загрожує безпеці держави і громадському спокою, хоча б вони скоїли злочини у місцевостях, не оголошених на військовому стані. До переліку злочинів, означених у Законі від 30 травня 1918 р. «Про військову підсудність», додавалися: напад на службових осіб цивільного відомства під час виконання або з приводу виконання службових обов'язків; навмисне пошкодження майна, підроблення грошових знаків⁷⁶.

Незважаючи на загрозу життю, українські вартові продовжували виконувати службові обов'язки і здебільшого не брали участі у каральних діях проти свого народу. Віце-директор департаменту Державної варти Тальберг 7 жовтня 1918 р. був примушений надіслати місцевим начальникам варти телеграму такого змісту: «Останній час отримуємо телеграми про затримання бандитів і більшовиків, в яких відзначається про

вбитих і потерпілих урядовців варти, але рідко вказується хоча б на поранення затриманих бандитів. Це свідчить про недостатню усвідомленість урядовцями варти, які доблисно жертвують своїм необхідним для держави життям і соромляться застосовувати зброю під час затримання, опору, переслідування. Накажіть старшим урядовцям терміново зробити відповідні вказівки»⁷⁷.

Зовсім по-іншому «наводили порядок» в Україні німецькі й австро-угорські військові частини. У фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України зберігаються копії наказів німецьких і австро-угорських військових комендантів, де йдеться про каральні санкції, що чекають населення в разі порушення громадського спокою. Серед них – грошове утримання до 15 тис. марок, ув'язнення до 5 років, каторга до 5 років, смертна кара⁷⁸. Ці санкції не лишалися тільки на папері. Чимало українців предстало перед німецькими військово-польовими судами.

Проте самі німці вважали, що роблять добру справу. «Наш прихід поклав край пануванню чорноти, – згадував німецький офіцер Ганс Типтур, – вже не можна було безкарно грабувати і красти в садибах, на фабриках, в магазинах і квартирах; вже не можна було виступати в ролі соціалізуючої сили проти заможних, вже не можна було грабувати німецьких колоністів, чи взагалі виміщувати злість, а, навпаки, треба було заставити себе підкорятися законному порядку і іншим скасованим речам, що після цієї райської необмеженості було досить неприємною справою»⁷⁹.

Жорстокість німецько-австрійського військового контингенту в Україні у придушенні противладних виступів примусила 1 серпня 1918 р. міністра внутрішніх справ І. О. Кістяківського надіслати губернським старостам і місцевим отаманам циркулярного листа, в якому він вимагав від місцевої адміністрації у випадку карального походу іноземних частин обов'язково направляти разом з ними представників влади або класних урядовців варти для «усунення можливих на ґрунті непорозуміння між військовим командуванням і місцевим населенням випадків нанесення рішучих, невідповідних вимогам часу загальних каральних дій»⁸⁰.

У містах відкритих нападів на правоохоронців було значно менше. Службова діяльність загальної варти градоначальств і

міст губерньської підлеглості була спрямована на догляд порядку у громадських місцях, запобігання несанкціонованим зборам і мітингам, на профілактичні засоби проти правопорушень.

Відновлення приватної власності дало поштовх стихійному ринкові з усіма його наслідками. 20 травня 1918 р. київська газета «Последние новости» писала: «После короткой передышки цены на все виды продуктов снова начали быстро подыматься вверх. И в этом отношении наблюдается странное явление. В городе хлеба теперь больше, чем когда бы то ни было. И в то же время цены на него теперь такие, каких раньше тоже не было. Снабжение населения пищевыми продуктами как-то совсем ушло не только из ведения, но из под контроля продовольственной управы. Город питается сейчас почти исключительно при помощи «мешочников», т.е. худшей формы снабжения большого города продуктами, которую только можно придумать. Можно представить, во что должны обходиться доставляемые в город продукты даже при отсутствии спекуляции при «мешочной» их доставке».

Боротьбі зі спекуляцією, як одному з засобів збереження державних коштів, гетьманський уряд надавав великої ваги. У червні 1918 р. були ухвалені закони «Про заходи боротьби зі спекуляцією закордонною валютою», «Про утримання мита з привезених з-за кордону гральних карт і покарання за порушення цього закону»⁸¹.

Безпосереднім зняттям боротьби зі спекуляцією були службовці Державної варти. В їх обов'язки входило патрулювання у місцях торгівлі і перевірка правил продажу. Вартовий повинен був наглядати за тим, щоб хліб не продавали за завищеними цінами, а тютюнові вироби – за цінами, не вказаними на упаковці.

Особливу увагу приділено торговельним об'єктам на залізничних вокзалах. Чергові вартові повинні були не допускати приватної торгівлі без спеціального дозволу, перевіряти буфети, торговельні лотки, вагони-ресторани, слідкувати, щоб в них були цінніки на продукти і напої, погоджені з управлінням залізниці. Коли поїзд перебував на станції, вартовий пильнував за тим, щоб всі харчові пункти були обов'язково відкриті, і щоб там був остріп.

Крім усього іншого, на класних урядовців варти було покладено перевірку санітарного стану пунктів торгівлі харчовими продуктами разом із лікарем або фельдшером. Згідно з інструкцією департаменту Державної варти від 2 вересня 1918 р. перевірялися «якісність харчових продуктів, охайність готування і зберігання їжі, стан посуду, одягу кухарів і кухонних прислужників», а також наявність сторонніх речей у підсобних приміщеннях. Коли виявляли порушення правил продажу харчових продуктів, урядовці варти в присутності начальника станції або його заступника, двох понятих (а також і лікаря, якщо неясними були продукти) складали протокол, який направлявся на адресу начальника залізниці і був підставою для адміністративного стягнення або закриття торговельної точки⁸².

Застосовувалися також спеціальні заходи у боротьбі зі спекуляцією. 18 вересня 1918 р. «Последние новости» повідомили: «Облава в кофейнях. Сегодня обычная и шумливая жизнь Киева нарушена необычным зрелищем: по приказанию начальника Державной Варты района производилась облава на спекулянтов. На тротуарах Николаевской улицы и углу Хрещатика оказалась толпа напуганных дельцов. Задержано 800 человек. Много попало случайно, их привели в участок и выпустили. Руководил облавой заместитель начальника варты района Вальтер».

На процес боротьби зі спекуляцією і стан громадського порядку взагалі негативно впливала особиста поведінка німецьких і австро-угорських солдатів. 9 липня міський отаман Одеси доповідав товаришеві міністра внутрішніх справ М. Вороновичу, що самі угорці спекулюють бензином, відбирають у спекулянтів речі, під час обшуків і арештів виявляють грубість. 1 липня, опівночі, на розі Усинської і Рішел'євської вулиць австро-угорський патруль зупинив відомих українських громадських діячів – історика В. Стаммо і журналіста І. Веріна. Солдати їх обшукали, брутально облаяли, а Стаммо ще й вдарили по щоці. Цей випадок викликав гучний негативний резонанс в українських громадських колах Одеси⁸³. Про спекуляцію австрійців, численні факти порушення ними митних правил 30 липня доповідав голові українського уряду при Австро-Угорському командуванні в Одесі міністр фінансів О. Ржепецький⁸⁴.

Серед спеціальних заходів, в яких брала участь загальна варта, була перевірка готелів і мебльованих кімнат. 18 жовтня міністр внутрішніх справ І. Кістяківський підписав інструкцію «Про боротьбу з бандитизмом», де були визначені функції і дії вартових під час таких перевірок. Особливу увагу приділено паспортному контролю, нагляду за ресторанами, трактирами і домами розпусти. Згідно з інструкцією створено контрольні пости для перевірки автомобілів, запроваджено поквартальне цілодобове вартування двірників⁸⁵.

Взагалі службова діяльність міської варти була досить плідною. Як свідчить огляд газет того часу, з вулиць зникли жебраки, стало менше кількість хуліганських вчинків і кишенькових крадіжок⁸⁶.

Як і раніше, за часів гетьманської держави другим за кількістю скоєних правопорушень криміногенним об'єктом після села залишалася залізниця. Найбільш поширеними злочинами тут були: зловмисні аварії поїздів, пограбування вантажів, крадіжки особистих речей і грошей пасажирів.

Гетьманський уряд приділяв залізницям першочергову увагу. У надійному функціонуванні залізниць було заінтересоване й австро-німецьке командування. Абсолютну більшість харчових поставок до країн-союзниць Україна здійснювала саме цим видом транспорту. Проти 1917 р. загальний стан українських залізниць значно поліпшився: відновлено залізничне сполучення, відбудовано покинуті залізничні колії і мости, відремонтовано вагони і локомотиви⁸⁷.

Змінилася на краще й криміногенна ситуація, але повністю викоренити злочинність на залізниці не вдалося. 25 липня біля ст. Конотоп зловмисники кинули вибухівку на рейки під час слідування поїзду № 16. 29 липня на 140 в. сполучення Київ – Одеса на колії опинився снаряд. Це спричинило аварію поїзда № 3. 3 серпня кинуто бомбу у депо ст. Новослов'янська. 8 серпня злодії розгвинтили шпали між ст. Ярошинка і Жмеринка – зазнав аварії кур'єрський поїзд. У ніч з 29 на 30 серпня біля ст. Бобрік було обстріляно поїзд № 716 сполученням Київ – Гомель. У ніч з 30 вересня на 1 жовтня через пошкодження залізничного

полотна зазнав аварії поїзд № 2. 1 жовтня знову сталася аварія поїзду №3 між ст. Помічна і Кодима, перевернуто 2 вагони 1-го класу, 25 потерпілих, 10 з них відправили у лікарню (їхали здебільшого адміністративні працівники й артисти). 6 жовтня здійснено напад на катеринославський поїзд біля ст. Ігрень: 6 озброєних грабіжників в одязі залізничників поранили одного пасажира і відібрали в інших 30 тис. крб. Того ж дня зірвані мости біля ст. Попельня. 25 жовтня на 94 в. поблизу ст. Фастів бандити розібрали рейки, через що зазнав аварії поїзд, загинуло 10, поранено 53 чол.⁸⁸

На жаль, цю сумну статистику можна було б продовжити. Але вона не свідчить про бездіяльність залізничної варти. На той час залізниця було легкою здобиччю для зловмисників як кримінального, так і політичного гатунку.

У південній Україні активно діяла більшовицька терористична група, так звана «Партизанская узкоколейка», яка все літо 1918 р. пускала під укіс поїзди на лінії Бирзула – Слободка – Вапнярка, про що з гордістю згадували члени групи⁸⁹.

3 жовтня 1918 р. у Північній Таврії і Катеринославщині залізницю вибрав об'єктом для нападів анархо-комуніст Н. Махно⁹⁰. Крім того, існували численні люмпенізовані селянські ватаги, для яких залізничний бандитизм, на відміну від важкої селянської праці, став легким і вигідним ремеслом.

Тому 20 жовтня було ухвалено закон «Про засоби щодо охорони залізниць», згідно з яким за злочини на залізницях особа підлягала військовій підсудності⁹¹.

За умов відносно нечисленності варти (1 вартовий на 7 в.) захистити залізничні колії в рідконаселених степових та лісових місцевостях було зовсім не просто. Більшість злочинів, пов'язаних з аваріями поїздів, залишилися не розкритими. Але були й позитивні результати. 2 серпня урядовці варти затримали мешканця м. Лубни Мойсеєва, який розгвинтив рейки на 10 версті Лівобережної залізниці, внаслідок чого загинув кондуктор і 20 пасажирів поїзду отримали поранення⁹².

Проте частіше аварія поїзда викликала не оперативно-розшукові дії варти, а каральні засоби окупаційних військ відносно

населення, яке мешкало поблизу катастрофи. 13 серпня 1918 р. мешканці с. Будяки на Поділлі написали листа на ім'я міністра шляхів Б. Бутенка за підписом сільського старости, попа й учителя. Після аварії 8 серпня поїзда біля ст. Ярошинка австрійський каральний загін наклав на навколишні села контрибуцію: Станіславчик – 250 тис. крб., Мала Жмеринка – 18 тис. пудів пшеничного борошна, Будяки – 250 тис. крб. Заможні села розплатилися, Будяки – не змогли. Тоді австрійці забрали всіх коней – 169 і худобу – 50 голів. «Гине хліб на 1900 десятин, – писали селяни, – і не буде засіяна озимина. Населенню загрожує голод. Прохаємо про Вашу допомогу. Село може зібрати грошима 30 тис. крб.»⁹³

Значних збитків зазнавала Українська Держава від грабежів вантажу на залізницях. Найчастіше грабіжниками були селяни навколишніх сіл, залізничні службовці, австрійські солдати і залізнична охорона. Розшуком зловмисників у цих справах безпосередньо займалася залізнична варта (на відміну від аварій поїздів).

3 вересня департамент Державної варті надіслав отаманам залізничних районів варті розроблену на основі узагальнення досвіду у розкритті залізничних злочинів інструкцію – «По розшуку осіб, які скоїли крадіжку залізничних вантажів». Аналізуючи статистичні дані, у залізничному відділі департаменту прийшли до висновку, що найчастіше пограбування вантажних вагонів пов'язане зі службовцями залізниці. Тому відповідно до інструкції розшук злочинців треба здійснювати за такою схемою:

- 1) з'ясувати, хто дав розпорядження поставити вагон далеко від станції;
- 2) з'ясувати, хто винний у горінні букси, скласти про це протокол;
- 3) у відділеннях вести статистичний облік складу кондукторських бригад і технічних агентів з позначками, коли виникають крадіжки;
- 4) вимагати від станційних агентів повідомлення про прибуття цінного вантажу, з'ясувати, чи не було навмисної затримки у видачі власникові вантажу;

5) звертати увагу на спосіб життя залізничних службовців, особливо тих, хто живе невідповідно отриманій платні;

6) під час обходу району звертати увагу на те, як зачинені вагони;

7) доглядати, щоб біля вагонів не було сторонніх осіб;

8) допит свідків і дізнання проводити в стислі строки;

9) тримати зв'язок із загальною вартою і карно-розшуковими відділеннями, яким у випадку незнайдення винних у справі доповісти;

10) якщо зловмисники ховатимуться на зустрічних поїздах, телеграфувати на відстань до 600 в.;

11) скласти списки звільнених за крадіжки залізничників і направити всім отаманам районів залізничної варти⁹⁴.

Боротьба залізничної варти з пограбуваннями вантажів давала певні результати. Але з розпадом Австро-Угорщини й евакуацією військ у листопаді 1918 р. цей процес вийшов з-під контролю не тільки залізничних вартових, але й Австро-Угорського командування в Україні.

28 жовтня на ст. Бобринська під час стоянки австрійського ешелону солдати почали грабувати вантажні вагони. Вартові Мисько і Хоменко намагалися перешкодити грабункам, але австрійці одного поранили, а другого побили прикладами гвинтівок. 2 листопада на ст. Біла Церква австрійські солдати вкрали з вагонів 39 пуд. борошна і 21 пуд. пшениці. 6 листопада на ст. Цвітково австрійські солдати відчинили 10 вантажних вагонів. За допомогою німецького коменданта під час обшуку у них було знайдено 35 пуд. пшениці, 93 пуд. варення, 15 пуд. тютюну. 6 листопада на ст. Жмеринка австрійськими солдатами і місцевим населенням пограбовані всі залізничні склади і вагони, які стояли того дня на станції. 8 листопада на роз'їзді Ведмеже близько ст. Ларга під час торгівлі військовим майном між австрійськими солдатами і селянами зчинилася сварка, австрійці відкрили вогонь і вбили 5 селян. Селяни затримали ешелон, але начальник станції на вимогу австрійців його відправив. Селяни вчинили самосуд над працівниками станції. 9 листопада на ст. Роздольна австрійські солдати і мешканці навколишніх сіл пограбували станційні

харчові магазини, вантажні вагони, квартири станційних службовців⁹⁵.

Найбільш результативною була діяльність залізничної варти щодо забезпечення громадського порядку на вокзалах і станціях. В обов'язки патрульно-постової служби залізничних вартових входив навіть спеціальний догляд за артіллю носіїв. За оперативними даними саме з цією категорією залізничних працівників часто були пов'язані крадіжки майна і грошей пасажирів. Тому 1 вересня департамент варти надіслав отаманам залізничних районів циркуляр, в якому вимагав суттєво поліпшити профілактичну роботу з носіями.

Для цього було наказано:

1) встановити ділові стосунки з начальниками залізниць і відпрацювати фіксовану норму винагороди носіям за послуги пасажирам; таксу за послуги вивісити на станціях;

2) дати вказівки підлеглим, щоб вони під час чергування звертали увагу на зовнішній вигляд, наявність службового номеру, черговість виклику пасажирами носіїв, пильнували за тим, щоб носії не брали плату вище такси, не відмовляли пасажирам, чекаючи більш вигідного клієнта;

3) у випадку виявлення грошових порушень негайно подавати на звільнення носія;

4) перевірити, чи дійсно перебуває в артілі та кількість носіїв, яка обумовлена у договорі⁹⁶.

Суттєво заважала запобіганню злочинам на залізницях невідомість статусу залізнично-технічних військ під командуванням генерала Осецького. Ця військова структура була створена в квітні 1918 р. з особового складу залізничної охорони і міліції і підлягала міністру шляхів⁹⁷. Підрозділи цих військ відбудовували залізничні споруди, охороняли вантажі і залізничних кур'єрів. Але нерідко особовий склад військ займався невластивими йому функціями – обшуками і реквізиціями вантажу. Особливо ретельно обшукували і реквізували вантажі, де були цукор, хліб і горілка⁹⁸.

Нарешті, 1 листопада на спільній нараді департаменту Державної варти, начальника технічно-залізничних військ, представ-

ників Міністерства шляхів і німецького командування в Україні було вирішено реорганізувати їх у залізничну охорону і підпорядкувати залізничному відділові департаменту Державної варті. Нарада відзначила, що залізнична охорона створюється для «надання допомоги залізничній варті в охороні вантажів, споруд залізниці і ніяких самостійних поліцейських дій не застосовує, також, як і оглядів, реквізицій і обшуків». Порівняно з військовими, класним урядовцям залізничної варті надавалося більше дисциплінарних прав. Так, отаман району користувався дисциплінарною владою командира окремої бригади, його помічник – командира полку, начальник відділення – командира батальйону, його помічник – ротного командира⁹⁹.

27 листопада про своє розпорядження щодо передачі залізничної охорони у склад варті повідомив міністра внутрішніх справ міністр шляхів¹⁰⁰. Але здійснити це вже практично не вдалося. 25 листопада начальник залізничного відділу департаменту Державної варті Делянов доповідав директорів департаменту Аккерману: «Планомірна ліквідація залізнично-технічних військ неможлива з-за поточних політичних подій. Тому діяльність департаменту Державної варті і отаманів районів вважаю обмежити: 1) прийняттям всієї зброї і спорядження; 2) постановою печатки на всі справи залізничної охорони і здачею їх в Міністерство шляхів»¹⁰¹.

Характерно, що і в умовах розгорання нових політичних пристрастей, вартіві продовжували виконувати свої обов'язки. Показовою у цьому плані є доповідь людини з іншого відомства. Військовий комендант ст. Дарниця 30 листопада доповідав начальникові військових комунікацій: «Колишня охорона, яка погано виконувала свої обов'язки, з подіями останніх днів втікла. Німецькі війська на пропозиції охороняти станцію відмовили, тому вагони місцями відкриваються і розкрадаються. Єдина сила, на яку можна покласти, це варта, але остання з-за своєї малочисельності не в змозі виконати запропонованих вимог. Прошу про збільшення варті до 40 чоловік. Сотник Гречина»¹⁰².

Згідно з Положенням про Державну варту і її статутом всі підрозділи варті «складають одне ціле і служать загальній справі

охорони порядку в країні». На діяльність у контакті і взаємозв'язку постійно націлював підлеглі структури департамент варти. Отаманам залізничних районів вказувано, що, розкриваючи злочини у смузі залізниці, урядовці залізничної варти не повинні керуватися межами, а інші підрозділи – відмовляти у допомозі урядовцям, які перейшли межі. Стаття 67 Положення визначала: «Під час розшуку і освідомлення урядовці залізничної Державної Варти користуються послугами місцевої Державної Варти»¹⁰³.

Архівні матеріали свідчать, що у практичній діяльності вартові виконували ці приписи центрального керівництва. Отаман варти Лівобережного залізничного району 15 жовтня 1918 р. доповідав у залізничний відділ департаменту варти про спільне затримання урядовцями залізничної і карно-розшукової варти 26 вересня на ст. Бахмач кишенькового крадія.

Ще одна спільна операція затримання злочинців була вдало здійснена на початку жовтня на ст. Козятин. Під арештом опинились С. Шварцман, Я. Штибман і Л. Юдекс, які звинувачувалися у крадіжці у міщанина М. Висоцького 26 пуд. мануфактури¹⁰⁴.

Але карно-розшукові відділи варти діяли не тільки на залізниці. Їм вистачало роботи і в містах, і в сільській місцевості. Головними видами злочинів, з якими доводилося боротися цим підрозділам, були: вбивства, пограбування, виготовлення фальшивих грошей і крадіжки. За недостатністю джерел ми не маємо можливості повністю відтворити картину оперативно-розшукової діяльності карно-розшукової варти. Проте окремі епізоди з її життя стають сьогодні відомими.

Найбільш небезпечним явищем, яке заважало налагодженню громадського порядку, був бандитизм. Для ліквідації великих бандитських угруповань частіше використовувалися військові формування. Звернення 14 червня 1918 р. херсонського губерньського старости до військового коменданта губернії за військовою допомогою є характерним для того часу. У Єлизаветградському повіті діяла банда, яка вбила землевласника Мойсеева, спалила винокурний завод і пограбувала садибу поміщика

Дейнеки¹⁰⁵. Карно-розшукові агенти лише брали участь у військових операціях, допомагаючи частинам установити місцезнаходження злочинців.

Але були справи з бандитизму, які Державна варта повністю вела своїми силами. Так, протягом 2-х місяців Слов'яносербський повіт тероризувала банда отамана Голубка. На її рахунку було 20 пограбувань із вбивствами. Вдалі оперативно-розшукові дії карно-розшукового відділу спільно з повітовою вартою допомогли затримати на початку вересня 1918 р. всіх 28 членів банди, серед яких було 8 жінок. Під час затримання Голубок застрелився¹⁰⁶.

Також у вересні в Маріупольському повіті діяла бандитська група з місцевих селян, які збиралися і вчиняли напади на невеличкі місцеві заводи для переробки сільськогосподарської сировини. Після зухвалого нападу злочинців на дріжджовий завод (збитки 3200 крб.) в результаті оперативно-розшукових дій встановлено 10 з 15-ти учасників пограбування¹⁰⁷.

Не менш небезпечними були бандитські угруповання, які діяли в містах або їх околиці. 19 вересня миколаївський міський отаман доповідав у департамент Державної варти, що протягом двох місяців поблизу Миколаєва, у Херсонському й Одеському повітах було скоєно багато збройних нападів, які закінчувалися вбивствами. Але енергійними засобами карно-розшукового відділу Миколаївського градоначальства вдалося встановити, що бандити, які скоїли ці злочини, мешкають у місті і бандитські напади здійснюють за допомогою візників. Зусиллями начальника Миколаївського карно-розшукового відділу варти В. Матвєєва, його помічника О. Стороженка, начальників 1-ї і 2-ї ділянок міської варти М. Волоха і М. Акацатова було затримано декілька візників. Отримані від них відомості вивели на бандитів. Затримано 16 злочинців, серед яких селяни з с. Новопетрівки Херсонського повіту, козаки Миколаївської пішої вартової сотні А. Кравченко і Я. Ворошилов, австрійські солдати Ф. Рачковський і С. Шильд. Не вдалося затримати австрійського солдата на прізвисько «Франц», а також українських громадян В. Катана і С. Горбаченка, яких заарештовані назвали серед членів банди¹⁰⁸.

В арсеналах карно-розшукових відділів варти були реєстраційні картотеки злочинців, дактилоскопічні і фотографічні кабінети, кінологи зі службово-розшуковими собаками. До послуг «розшуковців» зверталось навіть німецьке командування. 11 вересня 1918 р. німецький етапний комендант м. Речиці звернувся у департамент Державної варти з проханням направити в його розпорядження «поліцейську собаку з поводитирями для розшуку численних членів розбійницької ватаги, яка переховується у лісових болотах»¹⁰⁹.

Завдяки активному використанню в оперативно-розшуковій діяльності спеціальних засобів, було розкрито чимало злочинів. Так, у липні 1918 р. столична карно-розшукова варта затримала злодія-професіонала Степана Мартинова, відомого у злочинному світі під прізвиськом «Коник-стрибунець». Він звинувачувався у багатьох крадіжках і співучасті у вбивстві начальника ділянки варти Либідського району штабс-капітана Мрачківського і пораненні його помічника Левчука¹¹⁰. У серпні в Херсоні було затримано Є. Басова, учасника пограбування каси міської міліції під час більшовицького руху¹¹¹.

Економічній безпеці Української Держави серйозно загрожувало таке явище, як виготовлення фальшивих грошей. Найбільше в обігу було фальшивих грошей Тимчасового російського уряду, так званих «керенок», і українських купюр вартістю 50 карбованців. Заслуговеє на увагу цікава розшукова операція, яку здійснила у зв'язку з цим у вересні 1918 р. київська варта.

Коли столичні правоохоронці з'ясували, що фальшиві гроші виготовляються в Одесі, туди було відряджено помічника начальника Київського карно-розшукового відділу Вальтера, який увійшов у службовий контакт з одеськими оперативниками. Агент Сперанський встановив, що фальшиві купюри можна придбати на Базарній вулиці у перукаря на прізвисько «Мотиль». Під приводом купівлі фальшивих грошей Вальтер з київським помічником зненацька увірвалися в квартиру Мотіля, де побачили на столі 2280 фальшивих «керенок» і 10550 карбованців, у матері Мотіля знайшли ще 5000 карбованців. Фальшиві гроші було вилучено, а Мотіля і його спільників Бродецького, Сухмана і

Хановича заарештовано. Від них оперативники отримали відомості, що на вул. Базарній, 110 мешкають шестеро друкарів, працівників місцевої фабрики, які виготовляють гроші. Місце виготовлення арештовані не знали. Вальтер встановив за вказаною адресою нагляд. Уранці з будинку вийшли 5 чоловік і розійшлися у різні боки, але зібралися всі разом на вул. Кузнечній, 48 під вивіскою «Живописна майстерня». Вальтер лишив на місці агента для подальшого нагляду, а сам пішов у карно-розшуковий відділ за допомогою. Але, посылаючись на зайнятість агентів, Вальтеру допомоги не дали. Коли він повернувся назад, то доглядовий агент доповів, що у «майстерні» зібралось близько 20 чоловік. Вони про щось сперечалися, а потім зняли вивіску і втекли в різні боки. У результаті торгівців фальшивими грошми було ув'язнено, а виробників так і не знайшли. Повернувшись у Київ, Вальтер доповідав начальникові карно-розшукового відділу варті: «В Одессе фальшивомонетчики и некоторые агенты розыска живут весьма дружно»¹¹².

У своїй діяльності правоохоронцям доводилося займатися не тільки гучними справами. Підрозділи загальної, залізничної, карно-розшукової варті також розкривали дрібні крадіжки, розшукували загублених дітей, ізолювали від суспільства п'яниць, тобто виконували повсякденну чорнову роботу із захисту суспільства від правопорушників і злочинців. Про це залишилися окремі свідчення в джерелах.

29 липня на Єврейському базарі в Києві загубився хлопчик п'яти років, якого наступного дня розшукали і повернули матері урядовці варті¹¹³. 3 серпня на ст. Дарниця у вигляді, що ображав людську гідність, було затримано мешканця м. Полтави Сергєєва. До повного витверезення він знаходився в приміщенні залізничної варті¹¹⁴. 27 жовтня 1918 р. вартовими Дворцового району Києва було затримано підполковника Хілобоченка, який у нетверезому стані в кав'ярні-шантані «Pato de Fleг» погрожував відвідувачам зброєю. Про цей випадок директор департаменту варті доповів особисто Начальникові штабу гетьмана¹¹⁵.

Буденну роботу варті наочно ілюструє доbove донесення начальника Київської міської варті директору департаменту у сер-

пні 1918 р. Складалося воно з двох частин: нерозкриті і розкриті злочини. Серед нерозкритих злочинів – пограбування м'ясної лавки, квартирна крадіжка на Володимирській вулиці, пограбування шкіряної майстерні із застосуванням зброї, крадіжка шести брезентів і двох ящиків кінських підков з інженерного складу. У графі «Розкриті злочини» значилося: 1) Затримка відомого грабіжника Антона Ільченка, який 26 липня 1917 р. втік з Лук'янівської в'язниці. 2) Квартирна крадіжка, затримано крадія-рецидивіста Губернського, його спільник розшукувався. 3) Крадіжка стільця у громадській їдальні, затримано М. Коновалова. 4) Крадіжка на Житньому базарі у Д. Фельдмана бочки колісного мастила, затримано У. Романенка і австрійського солдата Шмуля Когана. 5) Крадіжка речей із скрині Ф. Шараданової, затримано С. Сухова. 6) Крадіжка речей у двірника Є. Нікітіна, затримано А. Ільїна.

За деякі дрібні крадіжки, коли речі було повернуто, правопорушників навіть не затримували, лише зазначалося, що крадіжку речей у В. Гершмана скоїла його племінниця Песя Вейдман, тринадцяти років; крадіжку дрібних кімнатних речей у свого коханця зробила О. Кириченко; теплу пухову хустку у селянки вкрав її коханець Васька¹¹⁶.

Зовсім інший характер мали справи, якими займалися освідомчі підрозділи варти. Своїми противниками вони вважали спецслужби Радянської Росії, російські монархічні білі організації, спеціальні служби країн Антанти і США, політичні організації антигетьманської спрямованості. Таємну розвідувальну роботу в Україні здійснювали також спеціальні служби країн австро-німецького блоку¹¹⁷.

Найбільша небезпека для гетьманського регіону виходила з боку Радянської Росії. Незважаючи на мирний договір між Російською федерацією і Українською Державою від 2 червня 1918 р., за яким Україна була визнана Радянською Росією як незалежна держава, у планах більшовицьких проводирів вона завжди була плацдармом для розповсюдження близької світової революції. Тому організація підривної роботи проти Української Держави розглядалася як звичайна і необхідна справа і не викликала у більшовицьких

лідерів жодних моральних сумнівів і оглядів на принципи міжнародного права.

Великі надії ЦК РКП(б) покладало, передусім, на активні дії антигетьманського підпілля. Засилаючи в Україну розвідників і терористів, більшовицькі керівники не звертали особливої уваги на їх політичні гасла. Головним фактором була антигетьманська спрямованість особи. Так, після бесіди з В. Леніним і Я. Свердловим у червні 1918 р. в Україну для терористичної діяльності було закинуто анархо-комуніста Н. Махна¹¹⁸.

Підпільну роботу в Україні координувало Закордонне бюро ЦК КП(б)У на чолі з В. Затонським. Місцевими органами РКП(б) сюди направлялися комуністи-українці з довідкою з останнього місця роботи і характеристикою про діяльність під час Радянської влади в Україні. Після вивчення справ їх направляли у закордонне службове відрядження.

З липня російські кур'єри в Україну отримували з партійних фондів 500 карбованців місячної платні і 10 карбованців добових. З 19 серпня добові було збільшено до 15 карбованців. Останній інструктаж перед українським відрядженням проводився в м. Орел, кімнати № 1 готелю «Прага», де розміщувалося Тимчасове організаційне залізничне бюро ЦК КП(б)У, яке очолював О. Близниченко. Сюди ж агенти поверталися для доповіді про результати поїздки¹¹⁹.

Створити комуністичне підпілля на території Української Держави вдалося переважно в робітничих районах Катеринославщини, Донбасу і містах південної України. До осені загалом було вже понад 200 підпільних комуністичних організацій, що вели політичну агітацію, організовували страйки і диверсії, створювали збройні формування для антигетьманського повстання¹²⁰.

Для ефективної боротьби з комуністичним підпіллям департамент варти відпрацював спеціальні методики діяльності освідомчених підрозділів, про які вони повідомлялися таємними циркулярами. Знешкодження підпільників складалося з трьох етапів: збір інформації, обшук, арешт або висилка.

Для збору інформації використовувалися штатні наглядові агенти (філери) і секретні інформатори, яким за цінні відомості

сплачувалися гроші з спеціальних фондів освідомчих відділів. Зустрічі з ними проводилися на конспіративних квартирах, для їх найму виділено гроші з розрахунку – одна квартира на 20 агентів¹²¹.

2 серпня директор департаменту Державної варти надіслав начальникам місцевих освідомчих органів циркуляр, де повідомляв, що більшовики, соціалісти-революціонери й анархісти в губерніях створили мережу підпільних комітетів, якими керує центральний комітет у Києві. У зв'язку із чим директор вимагав «вжити самих наполегливих заходів до придбання секретної агентури в лавах названих партій»¹²².

Крім того, департамент Державної варти націлював начальників освідомчих підрозділів на залучення до інформування «надійних і чесних осіб, яким дорогі порядок і спокій в Державі, і які погодяться навіть безкоштовно поставляти необхідні відомості»¹²³.

За інформацію про підпільників також сплачували гроші німці й австрійці. Типовим було оголошення австро-угорського військового коменданта м. Новий Буг на Херсонщині про видачу більшовицьких агітаторів. 100 крб. обіцяно за відомості про них, 200 крб. – за вказівку адреси мешкання і 500 крб. – за видачу керівників підпільних груп¹²⁴.

Якщо відомості про діяльність особи свідчили про її антидержавну спрямованість, освідомчі підрозділи починали добувати речові докази на підтвердження цього. Згідно з інструкцією департаменту Державної варти без згоди начальника освідомчого відділу району не могли здійснюватися «ніякі обшуки і арешти політичного характеру, хоча б надійшла вимога уповноваженої на це іншої посадової особи». При перешкодах у вирішенні цього питання начальник освідомчого органу повинен був звернутися до губернского старости (міського отамана) і діяти за його вказівками.

Якщо виникала необхідність у проведенні обшуків і арештів великої кількості осіб, так званих «загальних ліквідацій», освідомчі підрозділи завчасно готували списки таких осіб, де вказували ступінь їх участі у злочинній діяльності.

Надсилання справ в освідомчі підрозділи з метою здійснення обшуків, а також їх обговорення повинно було чинитися у при-

сутності відряджених для цього осіб прокурорського нагляду. Безпосередньо обшуки й арешти освідомча варта не робила, це входило в компетенцію загальної варти. Урядовці освідомчих підрозділів лише могли бути присутніми при обшуках і арештах у разі необхідності.

Після обшуків вилучені речові докази розглядалися губернськими старостами (міськими отаманами) і, залежно від знайденого, справа передавалася судовому слідчому для починання попереднього слідства, або застосовувалася адміністративна санкція. Про вилучені речові докази старости й отамани повідомляли департамент Державної варти¹²⁵.

Згідно з тимчасовою постановою Ради міністрів «Про засоби проти осіб, загрожуючих державному спокою Української Держави та її правопорядку» і закону «Про позасудові арешти», що були затверджені гетьманом 24 вересня 1918 р., губернські старости (міські отамани) мали право накладати в адміністративному порядку на правопорушника штраф до 2000 крб. або ув'язнювати його на термін до 2-х місяців. Коли потрібно було вислати особу з країни, матеріал подавався в Міністерство внутрішніх справ із поясненням необхідності цього засобу. Відомості про ув'язнених в адміністративному порядку губернські старости (міські отамани) надсилали в департамент варти за спеціальною формою. У відомостях вказувався характер правопорушення, термін ув'язнення, перебування під слідством і орієнтовна спрямованість судової справи¹²⁶.

На випадок, коли під час обшуку компрометуючих особу речових доказів не було знайдено, а за інформацією освідомчого підрозділу вона кваліфікувалася як шкідлива для держави, існував циркуляр директора департаменту варти від 3 липня 1918 р. У цьому документі губернським старостам і міським отаманам пояснювалося, що при неможливості направити справу особам прокурорського нагляду треба знайти «дані, можливі бути цілком доступними для того, щоб зв'язатися з німецьким командуванням на предмет висилки таких осіб за межі Української Держави»¹²⁷.

З оперативних джерел освідомчі підрозділи варти мали достатньо інформації про підпільний більшовицький рух. Але

здебільшого лише слідували за діяльністю і втручалися тільки тоді коли виникала безпосередня загроза державній безпеці. Ось, наприклад, витяги із таємного зведення агентурних відомостей, що регулярно надходили до начальника особливого відділу штабу гетьмана – державного рангового Бусло: 1) 31 серпня відбулася Всеукраїнська конференція більшовиків, зібралося 170 представників, 73 з них – з правом голосу, далі представлено докладний звіт про виступи, резолюції та інструкції, які одержали місцеві комуністи-підпільники. 2) 31 серпня в Києві проводив партійну нараду Ю. П'ятаков, після наради виїхав у Харків. 3) 25 вересня. Встановлено, що в Києві знаходиться колишній командувач 3-ї радянської армії Лазарєв, який збрив бороду і вуса, в Одесі мешкає його дружина ¹²⁸.

Але були й справи, які надходили у термінову оперативну розробку. 15 серпня були отримані відомості про підготовку замаху на гетьмана. Директор департаменту варті повідомляв київського міського отамана, що необхідна для терористичного акту вибухівка буде привезена в готель «Петроградський» у жовтій валізі з подвійним дном. Для її одержання повинні з'явитися більшовики з особливим паролем (про пароль буде повідомлено додатково)¹²⁹.

Крім підпільних організацій, Радянська Росія активно використовувала для підривної діяльності проти Української держави дипломатичні і консульські канали. За даними В. С. Сідака, голова російської «мирної» делегації Х. Раковський асигнував заради цього близько 50 млн. крб. Під виглядом дипломатів і консульських співробітників прибуло близько 1000 радянських агентів і агітаторів ¹³⁰.

Департамент Державної варті добре розумів, що російські дипломати приїхали не тільки для переговорів. Тому за ними було встановлено пильний нагляд. Найперше слідували за діями голови делегації. 11 вересня освідомчі агенти дізналися, що до Х. Раковського у готель «Марсель» приїхали більшовики Блох, Фалькштейн, Гельдберг. Компанія весело проводила вільний час, витрачаючи великі кошти. Подальший нагляд за Раковським здійснювала Абдул-Західова, сестра ад'ютанта гетьмана,

ротмістра Натансона, яка була секретним агентом освідомчого відділу.

Пізніше було встановлено, що Х. Раковський регулярно відвідує Т. Крестинську, яка працює в Державній канцелярії, і це викликало занепокоєність департаменту Державної варти на предмет розголошення державних таємниць. 7 жовтня віце-директор департаменту видав наказ зробити у Крестинської обшук, і якщо будуть знайдені речові докази про антидержавну діяльність, заарештувати її¹³¹.

Уважно стежили агенти освідомчої варти за російським консулом анархістом-терористом Гринбаум-Кржемінським, який регулярно отримував кошти з Москви на підготовку збройного повстання. 22 жовтня агент зовнішнього нагляду повідомив, що «мирний» консул організував доставку в Україну зброї і вибухівки, яку було закопано в надійному місті¹³². Ще один російський консул, Казаринський, за оперативними даними, у жовтні привіз у Київ велику кількість забороненої літератури¹³³.

Російська делегація зухвало спекулювала дипломатичною недоторканністю, маскуючи цим свою антигетьманську діяльність. Так, у жовтні 1918 р. було заарештовано громадянина Російської Федерації Зверева. Під час обшуку в нього було вилучено антигетьманську літературу і списки червоногвардійців. За вказівкою Раковського Зверева включили заднім числом до складу російської делегації і, посилаючись на його дипломатичний імунітет, намагалися визволити з-під арешту¹³⁴.

Підсумовуючи огляд деяких службових заходів Державної варти для забезпечення громадського порядку, її оперативно-розшукової і контррозвідальної діяльності, зазначимо, що за часів гетьманату П. Скоропадського професійний рівень українських охоронців у всіх галузях правоохоронної діяльності був досить високим. Певні недоліки в їх роботі здебільшого пояснюються об'єктивними труднощами, складним міжнародним і внутрішнім політичним станом, спричиненим світовою війною і російською соціалістичною революцією.

Антигетьманське повстання Січових стрільців і Сірожупанної дивізії у листопаді, прихід до влади Директорії у грудні 1918 р., наступ радянських військ перервали розбудову української гетьманської держави. Діючи системою охоронних органів було зруйновано.

Універсал С. Петлюри, виданий під час повалення гетьманської влади, став вироком гетьманові й тим, хто запроваджував його владні установи. Згідно з постановою Директорії УНР П. Скоропадський оголошувався поза законом «за утворені ним безчинства проти самостійної Української Республіки, за знищення її вільностей, за переповнення тюрем найкращими синами українського народу, за розстріл селян, за руйнування сіл і за насильство над робітниками і селянами»¹³⁵.

Цілком зрозуміло, що за таких формулювань щодо діяльності гетьманського державного апарату, службовцям варти не могло бути місця в силових структурах ні соціалістичного уряду (В. Чехівського), ні комуністичного (Х. Раковського). На довгі роки ці люди стали «зрадниками України», «гетьманськими катами», «німецькими підлабузниками».

Але сьогодні, після семи років незалежності України, коли наше суспільство вже не тільки отримало змогу, а й певною мірою ознайомилося з загальнолюдським світоглядом, настав час переглянути заново радикальні погляди на вітчизняну історію. Тільки за таких умов можливо об'єктивно оцінювати державно-

правовий розвиток України квітня-грудня 1918 р. і, зокрема, діяльність Державної варти.

Сім місяців – термін зовсім невеликий для усталення законності і налагодження правопорядку в країні. Але історичні джерела свідчать, що позитивні результати у цьому напрямку були, що діяльність Державної варти була не лише каральна, а й правоохоронна.

Тому висвітлення історії охоронних органів гетьманської доби має не тільки наукове, а й практичне, професійне значення. Досконала організаційно-штатна структура, оптимальна чисельність управлінського апарату, чітко розмежовані функції центральних і місцевих органів, розподіл на підрозділи за галузями діяльності при забезпеченні їх взаємодії, ефективність і швидкість кадрового комплектування, – усі ці позитивні аспекти діяльності Державної варти можуть стати об'єктами вивчення у сучасних дослідженнях співробітників МВС України, і щонайперше з метою практичного використання тогочасного досвіду.

Заслугує на увагу й соціальний захист гетьманським урядом своїх правоохоронців, забезпечення нормативно-правових засад діяльності варти, створення міжвідомчої системи професійного навчання.

- ¹ Мироненко О. Крах маріократії П. Скоропадського // Історико-політичні уроки української державності. Енциклопедичний довідник. – К.; Донецьк, 1998. – С. 173, 181.
- ² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). - Ф. 57, оп. 2, спр. 239, арк. 1.
- ³ Сідак В. Контррозвідка останнього гетьмана. – К., 1995.
- ⁴ Григоріів Н. Спогади «Руїнника» про те, як ми руйнували тюрми народів, а будували свою хату. – Львів, 1937. – С.137.
- ⁵ Винниченко В. Відродження нації: В 3 ч. – К., 1990. – Ч. 2. – С. 51.
- ⁶ Мироненко О. Вільне козацтво в УНР // Історико-політичні уроки української державності. – С.33-37.
- ⁷ Тимошук А. Анархо-коммунистические формирования Н. Махно (сентябрь 1917 – август 1921 гг.). – Симферополь, 1996. – С.19.
- ⁸ Лантух. Разоружение белых казаков и бои с немцами // Борьба за Советы на Екатеринославщине: Сб. воспом. и статей. – Екатеринослав, 1927. – С. 173; Антонов-Овсеенко В. Записки о гражданской войне: В 4 т. – М.; Л., 1928-1933. – Т. 2. – С. 65.
- ⁹ Мироненко О. Переворот П. Скоропадського та політика гетьманського уряду // Історико-політичні уроки української державності. – С. 262.
- ¹⁰ ЦДАГО України. – Ф. 57, оп. 2, спр. 234, арк. 8.
- ¹¹ Последние новости. – 1918. – 8 сентября.
- ¹² Дмитришин В. Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1917 року: нові дані німецьких архівів // Політологічні читання. – 1994. – № 1. – С. 108.
- ¹³ ЦДАГО України. – Ф. 57, оп. 2, спр. 257, арк. 5.
- ¹⁴ Дмитришин В. Вказ. пр. – С. 107.
- ¹⁵ Гетьман Павло Скоропадський. Спомини. – К., 1992. – С. 11-12.
- ¹⁶ Мироненко О. Переворот П. Скоропадського та політика гетьманського уряду. – С. 263.
- ¹⁷ ЦДАГО України. – Ф. 57, оп. 2, спр. 239, арк. 1.
- ¹⁸ Дмитришин В. Вказ. пр. – С. 115.

- ¹⁹ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. 1917-1920. – К., 1997. – С. 88.
- ²⁰ ЦДАГО України. – Ф. 57, оп. 2, спр. 233, арк. 8.
- ²¹ Державний Вісник. – 1918. – 16 травня.
- ²² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України – Ф. 1216, оп. 1, спр. 12, арк. 29.
- ²³ Копиленко О. Вказ. пр. – С. 92.
- ²⁴ Державний Вісник. – 1918. – 3 червня.
- ²⁵ Сідак В. Вказ. пр. – С. 21.
- ²⁶ Ярмыш А. Наблюдать неотступно... – К., 1992. – С. 69.
- ²⁷ Державний Вісник. – 1918. – 20 серпня.
- ²⁸ ЦДАВО України – Ф. 1216, оп. 1, спр. 34, арк. 16-17.
- ²⁹ Державний Вісник. – 1918. – 22 серпня.
- ³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1216, спр. 58, арк. 23.
- ³¹ Там само. – Спр. 24а, арк. 1.
- ³² Там само. – Спр. 16, арк. 65.
- ³³ Сідак В. Вказ. пр. – С. 21.
- ³⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 16, арк. 65.
- ³⁵ Там само. – Спр. 58, арк. 26-30.
- ³⁶ ЦДАГО України. – Ф. 5, оп. 1, спр. 53, арк. 199.
- ³⁷ Ярмыш А. Вказ. пр. – С. 49-52.
- ³⁸ Гетьман Павло Скоропадський. – С. 76, 98.
- ³⁹ Турченко Ф. Новейшая история Украины. Часть первая 1917-1945 годы. – К., 1995. – С. 68.
- ⁴⁰ Последние новости. – 1918. – 8 сентября.
- ⁴¹ ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 15, арк. 3.
- ⁴² Последние новости. – 1918. – 3 мая.
- ⁴³ ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 24, арк. 11.
- ⁴⁴ Там само. – Спр. 23, арк. 5.
- ⁴⁵ Там само. – Спр. 24а, арк. 13.
- ⁴⁶ Там само. – Спр. 36, арк. 71,33,60,70.
- ⁴⁷ Там само. – Спр. 70, арк. 148.
- ⁴⁸ Там само. – Спр. 16, арк. 48-52.
- ⁴⁹ Там само. – Спр. 22, арк.7.
- ⁵⁰ Там само. – Спр. 22, арк. 5.
- ⁵¹ Там само. – Спр. 16, арк. 65-71.
- ⁵² Последние новости. – 1918. – 26 июля.
- ⁵³ Там само. – 30 июля.
- ⁵⁴ Сідак В. Вказ. пр. – С. 30.
- ⁵⁵ ЦДАГО України. – Ф.5, оп. 1, спр. 83, арк. 130.
- ⁵⁶ Сідак В. Вказ. пр. – С. 30-31.
- ⁵⁷ ЦДАВО України. – Ф.1216, оп. 1, спр. 22, арк. 6.
- ⁵⁸ Там само. – Спр. 18, арк. 16,11.
- ⁵⁹ Там само. – Спр. 28, арк. 29.
- ⁶⁰ Там само. – Спр. 20, арк. 23.
- ⁶¹ Державний Вісник. – 1918. – 20 серпня.

- 62 Сідак В. Вказ. пр. – С. 26.
- 63 ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр.36, арк. 26.
- 64 Там само. – Спр.17, Арк. 133.
- 65 Державний Вісник. – 1918. – 20 серпня.
- 66 ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 29, арк. 54, 43; спр. 4, арк. 3.
- 67 Там само. – Спр. 35, арк. 10, 13.
- 68 Там само. – Спр. 31, арк. 17.
- 69 Новости дня. – 1918. – 11 сентября.
- 70 ЦДАГО України. – Ф. 57, оп. 2, спр. 239, арк. 1.
- 71 ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 17, арк. 58.
- 72 ЦДАГО України. – Ф. 57, оп. 2, спр. 233, арк. 5.
- 73 Там само. – Спр. 231, арк. 15.
- 74 Там само. – Ф. 5, оп. 1, спр. 82, арк. 256-259.
- 75 Там само. – Арк. 278.
- 76 Законодательные акты Украинской Державы.– Одесса, 1918.- С. 37-38.
- 77 ЦДАГО України. – Ф. 5, оп. 1, спр. 53, арк. 264.
- 78 Там само. – Ф. 57, оп. 2, спр. 233, арк. 4; спр. 243, арк. 1-2.
- 79 Там само. – Спр. 257, арк. 3.
- 80 ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 22, арк. 8.
- 81 Законодательные акты Украинской Державы. – С. 5, 30.
- 82 ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 35, арк. 42.
- 83 Там само. – Спр. 13, арк. 10-11,9.
- 84 ЦДАГО України. – Ф. 5, оп. 1, спр. 82, арк. 292.
- 85 Там само. – Спр. 246, арк. 17-18.
- 86 Последние новости. – 1918. – август-октябрь; Новости дня. – 1918. – июль-сентябрь; Русская жизнь. – 1918. – сентябрь-октябрь.
- 87 Турченко Ф. Вказ. пр. – С. 70.
- 88 Последние новости. – 1918. – 30 июля, 2 октября; ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 50, арк. 12, 28; Спр. 43, арк. 8, 15-18, 57, 59, 63-65, 67, 83, 87.
- 89 ЦДАГО України. – Ф. 57, оп. 2, спр. 151, арк. 1-4.
- 90 ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 43, арк. 72, 107.
- 91 Там само. – Спр. 35, арк. 101.
- 92 Там само. – Спр. 36, арк. 45.
- 93 Там само. – Спр. 50, арк. 13.
- 94 Там само. – Спр. 35, арк. 20.
- 95 Там само. – Спр. 50, арк. 47, 72, 74, 51, 66, 84.
- 96 Там само. – Спр. 35, арк. 36.
- 97 Там само. – Спр. 56, арк. 69.
- 98 Там само. – Арк. 48, 34.
- 99 Там само. – Спр. 36, арк. 32; спр. 56, арк. 82.
- 100 Там само. – Арк. 68.
- 101 Там само. – Спр. 35, арк. 98.
- 102 Там само. – Спр. 56, арк. 66.
- 103 Там само. – Спр. 16, арк. 42.
- 104 Там само. – Спр. 50, арк. 31, 33.

- ¹⁰⁵ Там само. – Спр. 12, арк. 11.
- ¹⁰⁶ Новості дня. – 1918. – 11 вересня.
- ¹⁰⁷ Последніє новості. – 18 вересня.
- ¹⁰⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 31, арк. 15.
- ¹⁰⁹ Там само. – Арк. 5.
- ¹¹⁰ Последніє новості. – 1918. – 30 липня.
- ¹¹¹ ЦДАГО України. – Ф. 57, оп. 2, спр. 246, арк. 5.
- ¹¹² Последніє новості. – 1918. – 2 вересня.
- ¹¹³ Там само. – 30 вересня, 2 жовтня.
- ¹¹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 36, арк. 45.
- ¹¹⁵ Там само. – Спр. 56, арк. 30.
- ¹¹⁶ Там само. – Спр. 68, арк. 151.
- ¹¹⁷ Сідак В. Вказ. пр. – С. 9, 13, 17, 19, 16.
- ¹¹⁸ Тимошук А. Вказ. пр. – С. 21-22.
- ¹¹⁹ ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 1, арк. 14,32,39,58.
- ¹²⁰ Сідак В. Вказ. пр. – С.11-12.
- ¹²¹ ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 58, арк. 31 об.
- ¹²² ЦДАГО України. – Ф. 57, оп. 2, спр. 246, арк. 2.
- ¹²³ ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 31, арк. 34.
- ¹²⁴ ЦДАГО України. – Ф. 5, оп. 1, спр. 53, арк. 224.
- ¹²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 58, арк. 26.
- ¹²⁶ Там само. – Арк. 8-10.
- ¹²⁷ Там само. – Арк. 1.
- ¹²⁸ ЦДАГО України. – Ф.5, оп. 1, спр. 53, арк. 190, 193, 194.
- ¹²⁹ Там само. – Арк. 130.
- ¹³⁰ Сідак В. Вказ. пр. – С.10.
- ¹³¹ ЦДАГО України. – Ф. 5, оп. 1, спр. 53, арк. 196, 298.
- ¹³² Там само. – Ф. 57, оп. 2, спр. 257, арк. 9.
- ¹³³ Там само. – Ф. 5, оп. 1, спр. 53, арк. 248.
- ¹³⁴ Там само. – Арк. 209.
- ¹³⁵ Копиленко О., Копиленко М. Вказ. пр. – С. 112.

I.

**МЕМОРАНДУМ ХЛІБОРОБІВ-ВЛАСНИКІВ
І КОЗАКІВ УСІЄЇ УКРАЇНИ**

20 жовтня 1918 р.

1. Україна є і повинна бути незалежною та суверенною державою з парламентсько-демократичним правовим устроєм. На чолі держави пробуває гетьман.

2. До скликання Союму, який необхідно зібрати не пізніше 1 лютого 1919 року, уся повнота верховної влади у державі належить гетьману.

3. Державна віра на Україні є віра православна, а українська церква повинна бути автокефальною.

4. Державною мовою на Україні повинна бути мова українська.

5. Усі громадяни Української Держави користуються перед Законом рівними правами.

6. Для захисту держави Україна повинна мати своє військо.

7. Принцип приватної власності має бути непорушним, але в інтересах держави розмір володіння землею необхідно обмежити. Через те аграрна реформа повинна бути проведена негайно і в інтересах широких верств селянства-хліборобів, яко єдиної і міцної підвалини української державності.

В основу аграрної реформи необхідно покласти примусовий викуп землі у великих землевласників і після парцеляції передати землю хліборобам через земельний банк за певну плату.

8. Українська державність може бути збудована лише на національних демократичних підвалинах, через що і уряд держави повинен бути національно-демократичним.

(ЦДАГО України. – Ф. 57, оп. 2, спр. 238, арк. 2.)

II.

УХВАЛЕНИЙ РАДОЮ МІНІСТРІВ 13 СЕРПНЯ 1918 РОКУ УСТАВ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ДЕПАРТАМЕНТУ ДЕРЖАВНОЇ ВАРТИ

1. Департамент Державної Варти складається з Директора, Віце-Директорів, урядовців з особливих доручень, Начальників Відділів, Секретаря та інших служачих згідно з прикладеним до цього штатом.

2. Департамент Державної Варти відає справами:

1) попередження і запобіження злочинств і охорони громадської безпеки і порядку; 2) устрою установ Варти і догляду за їх діяльністю і за правильним провадженням справ в цих установах; 3) призначення, переміщення, увільнення і нагороди служачих варти і призначення їм пенсій і інших законом встановлених грошових видатків; 4) охорони і спостереження за прикордонною смугою; 5) постачання чужеземцям свідоцтв на проживання у межах Української Держави і висилки чужеземців; 6) перевірення свідчень осіб, які іменують себе за кордоном українськими громадянами, про передачу на Україну українських громадян, які затримані за кордоном і обвинувачуються у різних злочинствах; 7) догляду за питними та трактирними закладами; 8) прийняття мір безпеки від огню і догляду за виготовленням, хороненням, торгівлею і перевозкою пороху і інших вибухових речей; 9) догляду за виконанням законів і правил відносно паспортів і про втікачів і 10) іншими, докладно зазначеними в відповідних частинах Збірника Зведених Законів і в особливих законах.

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб*
Міністр Внутрішніх Справ *І. Кістяківський*

III.

3 мая.

Всем офицерам-украинцам, верным украинскому государству и стоящим на принципах его независимости Гетьман приказывает явиться к нему в субботу 4 мая, к 12 час. дня, Институтская, 40, дом генерал-губернатора и записаться на прием группами у державного адъютанта.

Генеральный писарь гетманской Канцелярии

Полтавець-Острияница

(Последние новости. – 1918.)

II (додаток).
Штати департаменту Державної варті
Міністерства Внутрішніх Справ

Назва посади	Кількість осіб	Річне утримання		Кляса посад	
		одному	всім	по посаді	по пенсії
Директор Департаменту	1	17 000	17 000	IV	II
Віце-директор	2	13 500	27 000	V	III ст.1
Урядовець особливих доручень по освідом. відділу	2	9 000	18 000	V	III ст.1
Урядовець особливих доручень	3	7 200	21 600	VI	III ст.2
Начальник освідом. Відділу	2	12 000	24 000	V	III ст.1
Начальник відділу	3	10 000	30 000	VI	III ст.2
Секретар	1	84 000	84 000	VII	V
Діловод освідомч. відділу	12	84 000	100 800	VII	V
Старших діловодів	13	72 000	936 000	VII	V
Помічник діловоду освідом. відділу	15	6 600	99 000	VII	V
Помічник діловоду	16	5 400	86 000	IX	VII
Бухгалтер	1	7 200	7 200	VII	V
Рахівничий	1	4 800	4 800	IX	VII
Скарбник	1	6 600	6 600	VII	V
Головний журналіст освідомчого відділу	1	6 000	6 000	VII	V
Старший журналіст	1	5 400	5 400	VIII	VI
Журналіст освід. відділу	1	4 800	4 800	IX	VII
Журналіст	4	4 200	16 800	IX	VII
Урядовець 1-го рангу освідомчого відділу	9	4 800	43 200	VII	VI
Урядовець 1-го рангу	22	4 200	92 400	IX	VII
Урядовець 2-го рангу освідомчого відділу	9	4 200	37 800	IX	VII
Архіваріус	1	6 000		VII	V
Перекладач	2	6 000		VII	V

(Державний Вісник. – 1918. – 20 серпня.)

IV.

ИНСТРУКЦИЯ О МЕРАХ ПО БОРЬБЕ С БАНДИТИЗМОМ

«УТВЕРЖДАЮ»
МИНИСТР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
И. КИСТЯКОВСКИЙ

СЕКРЕТНО

18 октября 1918 г.

1.

В означенное Градоначальником время чинам Державной Варты под непосредственным руководством начальников районов варты при участии всех классных чинов, производится одновременно во всех частях города фактическая проверка всех помещений второе и третье разрядных гостиниц, ночлежных домов и меблированных комнат и проживающих в них, при этом должно быть точно установлено:

- 1) все ли обнаруженные на жительстве в этих помещениях записались в гостиничную или квартирную книгу;
- 2) по каким документам проживают;
- 3) когда, откуда и по какой надобности прибыли в г. Киев;
- 4) кто из местных жителей может установить личность проживаемого;

Все лица, возбуждающие подозрение, не записанные в книгу проживающих, не имеющие надлежащих личных документов, или представившие документы, возбуждающие сомнение, подлежат задержанию и немедленной точной установке личности, цели прибытия и деятельности в Киеве.

Районы с меньшим числом таких помещений должны усилить чинами варты районы, где таких помещений значительное число.

После проверки означенных помещений такие проверки должны производиться по отдельным районам периодически по указанию Начальника Района.

2.

Произвести классными чинами Варты фактическую проверку проживающих в первоклассных гостиницах и частных квартирах, не исключая квартир, отводимых разным лицам в казенных зданиях.

Проверку эту надлежит произвести без излишнего беспокойства местных, постоянных жителей, не возбуждая сомнений в своей благонадежности.

3.

Усилить при содействии чинов уголовно-розыскного отделения наблюдение за трактирами, притонами, публичными домами и лиц, обращающих на себя внимание своими кутежами и возбуждающих подозрение в легальном приобретении растрачиваемых денег, задерживать чинами варты для очного установления их личности, занятий и источников получения денег.

4.

Чинам Варты усилить наблюдение по улицам и особенно по путям катания на личных автомобилях и следования к загородным ресторанам и притонам лиц, возбуждающих подозрение, задерживать и в дальнейшем поступать с ними в порядке, указанном в п. 3 инструкции. Для успешной проверки проезжающих организовать контрольные посты из пеших и конных вартовых достаточной силы.

5.

По окраинам города, пригородным рощам и пустырям организовать облавы и всех, возбуждающих подозрение, задержать и поступить с ними согласно указаниям п. 3 настоящей инструкции.

6.

Начальникам районов принять меры к подробному обследованию нравственной благонадежности лиц, занимающих места дворников и швейцаров, обратить особое внимание на деятельность этих лиц во время захвата Украины большевиками.

Уличенных в причастности к большевизму подвергать немедленному задержанию и поступать с ними согласно временного закона о чрезвычайных мерах борьбы с бандитизмом.

7.

Для усиления наружного надзора и оказания содействия чинам варты установить дежурство дворников у ворот домов по расчету: в центральных районах города – один на 8 домов и окраинных – один на 10 домов в зависимости от местных условий по утверждению Градоначальника.

С подлинным верно:

Делопроизводитель V-го
Делопроизводства Мезенцев.

(ЦДАГО України. – Ф. 57, оп. 2, спр. 246, арк. 17-18.)

V.

Киево-Подольское
Управление земледелия
30 апреля 1918 г.

Господину Лесничему
Каменецкого лесничества

Все самоуправно захваченные местными селянами казенные мельницы должны быть возвращены их законным арендаторам, а лица, виновные в оказанном беззаконии, должны быть привлечены к ответственности.

(ЦДАГО України. – Ф. 57, оп. 2, спр. 220, арк. 8.)

VI.

Департамент
Державної Варти
№413/3728
16 июля 1918 г.

Секретно
Всем губерниальным старостам
и миським атаманам

По приказанию Товарища министра прошу срочно выяснить и сообщить: 1) какие в губернии существуют вооруженные команды и отряды; 2) как и кем они сформированы; 3) на чьи средства содержатся; 4) каково отношение их к местным административным властям; 5) желательно ли их дальнейшее существование.

Подлинные подписаны:

Директор Департамента
Державной Варты *Аккерман*
За начальника отдела *Разумовский*

(ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 22, арк. 2.)

VII.

М В С
Департамент
Загальних справ
10 сентября 1918 г.

Губерниальным и
Окружным Старостам,
Столичному и Миським Атаманам

Общества, Товарищества, Союзы и прочие кружки, а также частные лица, желающие устроить съезды или собрания, должны получить

предварительно на это разрешение. Всеукраинских и областных съездов надлежит направлять в МВД (по Департаменту общих дел)*.

Право на разрешения собраний общества и союзов, членами которых являются только жители данной губернии или города, представляется Губерниальным и Окружным Старостам, Столичному и Миським Атаманам по принадлежности.

Прошу идти навстречу научных и культурно-просветительских товариществ и учительских обществ, а также кооперативов с целью обсуждения их профессиональных дел и специальных вопросов. Запрещать съезды и собрания является необходимым только на тот случай, если есть серьезные основания предполагать противогосударственность их, или, если обстоятельства политического момента или другие местные обстоятельства делают не желательными всякие съезды и собрания независимо от целей, какие они преследуют.

Подписал:

И. Кистяковский

(ЩАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 36, арк. 72.)

VIII.

Отаман
Одеського
залізничного району
27 сентября 1918 г.

Директору Департамента
державной Варты
(по ж/д отделу)

На ст. Одесса-главная 25 сентября, около 24 часов старший отдела Трифон Ветреченко задержал вора Александра Павлова, который украл у женщины корзину. В благодарность за найденную корзину владелица ее Елена Рабин дала старшему Ветреченко 20 крон. Донося о сем, испрашиваю о выдаче старшему Ветреченко этих денег по принадлежности.

Атаман Одесского района *Биршерт*.

Департамент
Державної Варти
Залізничний відділ
4 октября 1918 г.

Атаману
Одесской ж/д варты

К выдаче старшему Ветреченко 20 крон, переданных Вам для вру-

---

* Так у тексті. Примітка редактора.

чения Еленой Рабин в благодарность за найденную корзинку преследований не встречается.

И. Д. Начальника отдела *Делянов*
(ЩАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 50, арк. 17-18.)

IX.

Агентурная записка

Мною получены сведения от лица, пожелавшего остаться неизвестным: Степанов Александр Еремеевич, большевик, бывший начальником отряда по поимке генерала Корнилова, убивший между Клинцами и ст. Песчанники зимой в 1917 г. 86 человек, проживает в Киеве, по Б. Васильевской улице, дом не установлен.

Агент Воскресенский.

(ЩАГО України. – Ф. 5, оп. 1, спр. 53, арк. 250.)

X.

18 октября 1918 г.

Господину Начальнику Днепропетровского
отдела Левобережного района
железнодорожной варты

Д О К Л А Д

Доношу, что 14-го сего октября, в 5-м часу по полудню на перроне ст. Дарница, где в ожидании поезда находилось много пассажиров, охранники сей станции, в том числе и старший хорунжий Гриценко, младшие Дединский, Аксельрод и еще человека три, фамилии которых установить не удалось, будучи вооружены, все были в пьяном виде и затеяли между собой ссору и драку, называя при этом один другого ворами, угрожая донесением своему Начальству о разных кражах; ожидавшая поезд публика смеялась и возмущалась их поведением.

Вартовой Иван Босс.

(ЩАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 56, арк. 62.)

XI.

Всероссийский Союз
Земельных Собственников
Александрыйский уезд
4 октября 1918 г.

Его Высокопревосходительству
Министру Внутренних Дел

Согласно постановлению общего собрания от 7 июля выделяется до 100 000 рублей для организации конного отряда для борьбы с беспорядками.

Собрание ходатайствует:

1) Чтобы содержания на Державную Варту отпускались не ежемесячно и с большим опозданием, как это теперь бывает, а на 3 месяца вперед, так как замедление в получении жалованья служит причиной тому, что варта отказывается нести службу.

2) Чтобы была издана инструкция, точно регламентирующая взаимоотношения между различными ротами варты во избежание происходящих теперь между ними пререканий об образе действий и служебной зависимости.

3) Чтобы для уголовно-розыскных отделений были бы доставлены собаки-ищейки или, чтобы был в губернии устроен питомник для разведения таких собак.

4) Чтобы был выработан примерный устав для организации добровольческих дружин по охране общественной безопасности с приданием членам их служебного положения.

5) Чтобы немедленно было введено страхование жизни лиц, погибших при исполнении служебного долга с распространением этого закона на лиц, погибших при исполнении служебного долга за время существования Украинской Державы.

6) Чтобы до издания закона о страховании указанных лиц, погибших при исполнении служебного долга, для обеспечения семейства и детей лица полагалась бы контрибуция на тот или иной район, взыскиваемая подушно со всех жителей района.

Председатель *Н. Попчинский*

(ЩАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 31, арк. 9.)

ХІІ.

ТЕЛЕГРАММА. КИЕВ. ДЕПАРТАМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ ВАРТИ. ИЗ ЕКАТЕРИНОСЛАВА. 10 ОКТЯБРЯ 1918

8 октября в час дня толпа крестьян с. Деевки около шестидесяти человек напала на стоявшие на путях Деевки два груженых состава и, пробуравив бочки, грабила патоку. Прибывшие чины охороны открыли огонь и убили жителя села Деевки Феклу Думало, 18 лет, и ранили Ирину Дьяченко, 53 лет. Насильное противодействие охороны не дает возможности чинам Варты вступить в исполнение дознания.

Атаман Добжевич

(ЩАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 50, арк. 27.)

XIII.

25 октября 1918 г.

№2189

Начальнику инспекторского отдела
Департамента Державной Варты
от чиновника того же отдела
Василия Алексеевича Егорова

РАПОРТ

Постигшая меня болезнь руки лишает возможности нести суточные дежурства по Департаменту, ибо по заключению пользующего меня врача Дроцкого (Б. Владимирская, 14, кв. 2) мне необходимо каждые шесть часов менять компрессы.

Подпись

Департамент
Державной Варти
Инспекторський відділ
28 октября 1918 г.

Урядовцу 1-го разряда
Егорову

На рапорт Ваш от 25 сего октября о невозможности по болезни нести дежурство по Департаменту предлагаю Вам представить медицинское свидетельство врача Александра* Федоровича Кистяковского, принимающего на квартире от 4 до 6, во дворце от 11 до 1 часу дня, о том, что болезнь Ваша мешает Вам исполнять установленное дежурство.

Начальник инспекторского отдела
Борделиус

(ЩАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 29, арк. 25, 27.)

XIV.

В Кооператив дома Гинзбурга
по Институтской улице

Инспекторский отдел Департамента Державной Варты просит об

---

* Так у тексті. Ймовірно йдеться про доктора медицини Василя Федоровича Кістяківського. *Примітка редактора.*

отпуске для чинов Инспекторского отдела по условленной цене 95 руб. за фунт 15 фунтов чая фирмы Высоцкого.

(ЦДАВО України. – Ф. 1216, оп. 1, спр. 9, арк. 30.)

ХV.

Организационному бюро железнодорожников
ЦК партии КУ

З А Я В Л Е Н И Е

Покорнейше прошу Бюро утвердить мною при поездке в Гомель следующие расходы:

Стоимость переезда на лошадях до Клинцов (55 в.) – 225 руб.

От Клинцов до Добрика (58 в., ввиду желания объехать немецкий пост, я пробирался на лошади через леса) – 245 руб.

Взятка, данная немецкому часовому при задержании меня в Клинцах при переезде в Гомель, дабы избежать ареста – 100 руб.

А всего – 600 руб.

Этот дорогой переход объясняется тем, что крестьяне не хотят перевозу людей, т. к. им выгоднее возить грузы по 40 руб. за пуд.

Столь большую сумму принять на личный счет не могу, а прошу этот расход отнести на непредвиденные растраты, выдав эту сумму мне, так как таковая мною занята у товарища в Гомеле и ее нужно возвращать.

На будущее, вообще, с чем уже согласился тов. Барбанец, нужно посылаемым на Украину кроме жалованья и суточных, выдавать еще подъемные деньги, о которых они после своего приезда в бюро дают точный отчет.

4.X.18.

Умрихин

На заявлении надпись:

«Тов. Затонскому.

Так как товар. Умрихин ездил на Украину и по Вашему поручению, то прошу Вашего заключения, а также принципиально и на будущее время объяснить о расходах по подводах.

А. Близниченко

Прошу удовлетворить просьбу Умрихина.

В. Затонский»

(ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 1, арк. 52.)

XVI.

9 ноября 1918 г.

Председателю ВЦИК
тов. Я. М. Свердлову

Смета расходов Центрального Комитета Коммунистической партии большевиков Украины с 1 ноября 1918 по 1 января 1919 гг.

На партийную работу – 1 000 000

На работу военно-революционных комитетов внутри Украины (содержание отрядов, ревкомов и покупка оружия) – 2 000 000

На ликвидацию и переформирование повстанческой армии – 1.000.000

Транспорт и пограничные базы – 500.000

На контрразведку – 500.000

Всего – 5 000 000 (пять миллионов рублей)

Член Ц. К. К. П. У.
Семен

(ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 6, арк. 19.)

- 3**   **Передмова**
- 6**   **I. Анархо-кримінальна ситуація в Україні як передумова
приходу до влади генерала П. Скоропадського**
- 13**   **II. Організаційна побудова і функції Державної варти**
- 22**   **III. Кадрова робота і матеріальне забезпечення
службовців**
- 32**   **IV. Забезпечення громадського порядку, оперативно-
розшукова і контррозвідувальна діяльність**
- 55**   **Короткі висновки**
- 57**   **Джерела і література**
- 61**   **Додатки**

Навчальний посібник

ОЛЕКСАНДР ТИМОЩУК

**ДЕРЖАВНА ВАРТА
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

(історико-юридичний аналіз)

Відповідальний редактор

І. Б. Усенко

Літературний редактор

Н. В. Артикуца

Комп'ютерний дизайн

Т. Г. Масленникової

Вища школа права при Інституті держави і права

ім. В.М. Корецького НАН України

252001, Київ-1,

Вул. Трьохсвятительська, 4

Здано до набору 20.07.98. Підписано до друку 18.09.98.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Офсетний друк. Наклад 1 000 примірників.

Зам. 82775.

Надруковано в АТ „Віпол”.

м. Київ, вул. Волинська, 60